

ספר מִשְׁכֵּלִי עֵם:

סגולות

מצודות

תרגום חדש המדגיג את המשמעות המעניינת של כל פסוק.

תרגום הפסוק לעברית, על-פי פירושי מצודת-דוד ומצודת-ציון.

הקבלות

דקויות

הקבלות לפסוקים אחרים העוזרים לחשוף את הסיפור מאחורי הפסוק.

ניתוח מבנה הפרק והפסוק, ניתוח משמעות של ביטויים, והשוואה בין פרשנים.

מאת: אראל בן דב סגל הלוי

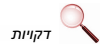
<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.he>

שימוש במאמרים מותר תחת רשיון ייחוס שיתוף זהה של:

פרק יג

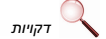

יג1 בן חכם מוסר אב, ולץ לא שמע גערה.

בן חכם מקבל דברי מוסר וביקורת מאביו, כי אביו שיהיה חכם עוד יותר; אולם בן לץ (הלועג לחכם שמע מאביו כל גערה, כי אביו התיימש מלחנכו.

אם נראה חכמה באדם, בוודאי שמע מוסר האב ולזה נתחכם; ואם נראה שהוא לץ, בוודאי לא קבל גערת האב שהוכיחו.

למי מכוון הפסוק, ומה המסר שלו?

1. למחנכים - להשקיע יותר בחינוך התלמידים שיש להם מוטיבציה ללמוד, ופחות בתלמידים שלועגים ומזלזלים בלימודים: בן = תלמיד; חכם = היודע לשמוע וללמוד; אב = מורה; בן חכם מוסר אב = תלמיד היודע לשמוע וללמוד צריך לקבל דברי מוסר ותוכחה מהמורה. לץ = המזלזל ולועג לאנשים ולערכים; ולץ לא שמע גערה = בתלמיד מזלזל ולעגן אין טעם להשקיע, אין טעם אפילו לגעור בו כי הוא לא מקשיב. הנחיה דומה נמצאת במשלי 8: "אל תוכח לץ פן ישנאך, הוכח לחכם ויאהבך".

2. להורים - להשקיע בחינוך ובמוסר של ילדיהם כדי שיגדלו להיות ילדים חכמים: בן חכם הוא תוצאה של מוסר שקיבל מאביו, ובן לץ הוא תוצאה של הזנחה חינוכית, של הורים שלא גערו בו (רלב"ג, ר' יונה, הגאון מווילנה, מלבי"ם ומצודות). והמסקנה המעשית: "הילדך האב חייב לעשות את שלו, להוכיח את בנו ולגעור בו כשהוא מתלוצץ, אם רוצה שיהיה בן חכם ישמח אב, ולא כאותם האבות הטיפשים ששותקים ושמחים כששומעים ליצנותם של הבנים, כי אלו מגדלים בנים לצים שגורמים רעה לעצמם ולאבותיהם" (רמ"ד וא"י). בדומה לכך נאמר במשלי 24: "חושך נשבתו - שונא בנו, ואהבו - שחרו מוסר". מי שאינו מלמד את בנו מוסר - כאילו שונא אותו כי הוא גורם לו להיות לץ, אך מי שאוהב את בנו - מלמדו מוסר כבר בשחר ילדותו, וכך גורם לו להיות חכם*.

3. לילדים - שיקשיבו לדברי המוסר של הוריהם ומוריהם: כשהבן חכם, הוא אוהב לשמוע דברי מוסר מאביו (רש"י), ולכן זוכה ללמוד יותר; וכשהבן לץ, הוא לא מוכן לשמוע גערות (רש"י), ולכן מחנכיו מתייאשים ממנו. וגם ה' מעדיף ללמד את החכמים, דניאל 21: "יהב חקמתא - לחכמיין, ומנדעא - לידעי בינה".

1. ארבעה בנים של דוד המלך התחרו על כסא המלוכה: אמנון, אדוניוהו ושלמה. אמנון נרצח, אבשלום מרד באביו ונהרג, אדו להמליך את עצמו והודח; רק שלמה היה חכם - הוא חיכה בסבלנו המליך אותו. בפסוקנו מסביר שלמה מדוע זכה להיות חכם יותר אני בן חכם, כי שמעתי מוסר אב: אבי הטיף לי מוסר ולימד אותי משלי 1-9, דה"א כח 9-10 ואני הקשבתי. אולם, האחים שלי לא שמעו. אבינו לא הוכיח את אמנון על אונס תמר, לא הוכיח את אבשלום אמנון ולא הוכיח את אדוניוהו על התנשאותו למלך, מלכים א' 6: 'אביו מיקמו לאמר מדוע ככה עשית'. ולכן נעשו לצים - זלזלו באחו

2. הבן החכם עלול להתלונן על כך שהוא צריך לשמוע דברי ו שהם לפעמים קשים ולא נעימים (מוסר = תוכחה כואבת), בעוד ו לא שמע גערה; הבן החכם שואל: "מדוע אתה דורש ממני כל- וממנו אתה לא דורש כלום?!" פתרון אפשרי נרמז בהמשך, בפסוק מופיע ביטוי דומה, משלי יג: "כפר נפש איש עשור, ורש לא שמ כשהאדם עשיר - אנשים מבקשים ממנו "טובות", והוא נותן להם ובכך מכפר על נפשו; אך כשהאדם עני - רש - אנשים לא מבק שום דבר, והוא לא שמע גערה ותוכחה על כך שאינו עוזר, מרחמים עליו ואף אחד לא מצפה להשיג ממנו שום תועלת. "האם תעדיף להיות רש? ודאי שלא! כך גם בחכמה - עדיף לך להיות עשי ולספוג את הגערות מאנשים שמצפים ממך ליותר, מלהיות לץ ש גערה".

3. הפסוק שלנו מדבר על בן חכם, שיועד ללמוד, אך לפעמים יש צ בו ולייסרו; לעומת זאת, אם הבן נבון, מוכשר ויודע גם להסיק מן צורך אפילו לגעור בו, אלא יש להסתפק ברמזים, כי גערה עלולה משלי יח: "תחת גערה במבין, מהכות קסיל מזה"*.

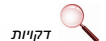
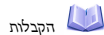
2ג מפרי פי איש יאכל טוב, ונפש בוגדים חמס.

מהפרי (התוצאות) של דברי **פי איש**, המטיף מוסר לבנו, **יאכל האב טוב**, נחת מבנו; אולם **נפשם** של האבות **הבוגדים** בתפקידם ואינם מחנכים בניהם, תסבול **חמס** (קלקול והשחתה).

מפירות דברי התורה **ישבע טוב** בעולם הזה והקרן שמורה לעולם הבא; **ונפש בוגדים** תשבע גמול **החמס**.

/ **מהפרי** (התבואה - הדיבור) היוצא **מפיו** של כל **איש**, ראוי לבחור ולא את הדיבור הטוב; אולם **נפשם** (רצונם) של **הבוגדים** הוא **חמס** (קלקול והשחתה), ולכן הם בוחרים נ הזולת רק דברים רעים הגורמים סכסוכים ובזיונות.

הביטוי **מפרי פי איש** נזכר בש נוספים, וניתן לפרשו על סוגים דיבורים טובים, לפי ההקשר:

משלי יב13-14: "כַּפְשֵׁעַ שְׁפָתַיִם וַיֵּצֵא מִצְרָה צָדִיק. מִפְּרִי פִי אֵ טוֹב, וְגִמּוּל יְדֵי אָדָם יִשׁוּב[וּ] יֵשׁ דְּבָרִים שֶׁהַצָּדִיק אֹמֵר לִרְעֵהוּ כִּי אוֹתוֹ לַעֲשׂוֹת מַעֲשִׂים טוֹבִים*."

משלי יח19-20: "אֵת נִפְשֵׁעַ מִ וּמְדוּנִים[וּמְדִינִים] כְּבָרִית אֶרְמוֹן. **אִישׁ** תִּשְׁבַּע בְּטָנוֹ, תְּבוֹאֶת שְׁפָתַי דְּבָרִי פִּיּוֹס וְהִשְׁכַּנְתִּי שְׁלוֹם בֵּין אִי

1. הניגוד בפסוק הוא בין **טוב** (שמשמעו "דבר טוב") לבין **חמס** (שמשמעו "דברי חמס", דברים מקולקלים ומושחתים):

- **מפרי פי איש** - מדבריו של אדם, הנמשלים לפירות - צריך **לאכול טוב** - צריך לבחור את הדברים הטובים ולהקשיב להם, ולא להקשיב לדברי גנאי ולשון הרע (האות מ מצייתת בחירה);
- **ונפש בוגדים** - הבוגדים חפצים ורוצים **בחמס** (רש"י, רבי יונה), ולכן הם לוקחים מדבריו של הזולת דווקא את הדברים הרעים. מעבר לכך, לפעמים הם אף מוציאים דברים מהקשרם כדי שיישמעו רעים יותר.

בכל קערת פירות, ישנם פירות טובים ופירות רעים, ואדם הרוצה להישאר בריא צריך לבחור את הפירות הטובים ולזרוק את הרעים. בדיוק אותו הדבר נכון בעולם הדיבורים. כל אדם מדבר דברים טובים ורעים, חכמים וטיפשיים. כשאנחנו מקשיבים לזולת, אנחנו יכולים לבחור להתייחס לדברים הטובים שהוא אומר ולהתעלם מהדברים הרעים; ללמוד ממנו דברי חכמה ולא להקשיב לדברי רכילות: **מפרי פי איש יאכל טוב**.

אולם יש אנשים הפועלים בדיוק להיפך: השאיפה שלהם היא להדגיש דווקא את הרע. מטרתם היא להשפיל את הדובר ברבים ע"י הוצאת דבריו מהקשרם, וכן לסכסך בין מגזרים שונים ע"י הדגשת דברי הביקורת שהם אומרים זה על זה. הם רוצים בכל נפשם לבחור מכל שיחה דווקא את המשפטים שיגרמו לחמס, קלקול והשחתה: **ונפש בוגדים חמס**.

פירוש דומה פירש מלבי"ם (פירוש ראשון), אלא שהוא פירש ש"פי איש" הוא משל לחכמה ולמידות האישיות: האיש המשתמש בחכמה לטוב, יבחור מתוכם רק את המידות הטובות, אבל הבוגדים יו את המידות המקולקלות.

ניתן לפרש את הניגוד בפסוק גם בדרכים אחרות:

2. הניגוד הוא בין **טוב** (שמשמעו "איש טוב") לבין **בוגדים**. לפי זה יש לקרוא (ראו פירוש אבן עזרא, דעת מקרא):
- את הצלע הראשונה: "מפרי פי איש **טוב** יאכל טוב" או "מפרי **פיו** יאכל טוב איש טוב" (האות מ מצייתת תוצאה);
  - ואת הצלע השניה: "ונפש בוגדים **תאכל חמס**";

כלומר: איש טוב, המדבר דברים טובים, דברי אמת וחסד, יקבל שכר טוב על דיבוריו; אך איש בוגד, המדבר דברי שקר ומרמה, יסבול מהחמס וההשחתה) שבדבריו (ראו גם פירוש הגר"א, ומלבי"ם פירוש שני).

3. הניגוד הוא בין **פה לבין נפש**. בין אנשים האומרים **בפיהם** את מה שצריך להגיד (כגון: דברי תורה וחינוך, או דברי ביקורת על החוטאים), ל השומרים בתוך **נפשם** את הדברים, ומכסים אותם כמו **בבגד**:

- אנשים המדברים בזמן הנכון, יאכלו פרי טוב, כלומר, ייהנו מהתוצאות החיוביות של דבריהם, אם דבריהם הצליחו להשפיע - **מפרי פי איש יאכל**
- ואנשים ששומרים הכל בבטן ואינם מדברים כשצריך לדבר, יגרמו קלקול והשחתה לנפשם - **ונפש בוגדים חמס**.

לפי זה, ייתכן שהפסוק ממשיך את הפסוק הקודם העוסק בחינוך הילדים: כשהבן חכם ומוכן ללמוד, יש להטיף לו מוסר, לחנך אותו בדברים, וכ נוהג כך - **מפרי פי איש יאכל טוב**; אך כאשר אדם בוגד בתפקידו ושומר את דבריו לעצמו, הוא לא יצליח לחנך ויגרם קלקול והשחתה - **ונפש בוגד** ויש מפרשים ששני הניגודים הללו קיימים: **האיש הטוב**, שיש לו מחשבות טובות, אומר אותן בגלוי **בפיו**, וכך מצליח לממש את תוכניותיו ונהנה ו החיוביות של דבריו; אך **הבוגד** מסתיר את מזימותיו, ובסופו של דבר פוגע בעצמו: "לא זכר פיהם, כי הם מעלימים כוונתם" (רלב"ג).

נפש

1. **נפש** = רצון: הבוגדים רוצים ובוחרים בחמס (רש"י, רבי יונה).
2. **נפש** = נשמה: נשמת הבוגדים תשבע גמול החמס בעולם הבא (מצודות).
3. **נפש** = גרון (כמו תהלים 200: "הוֹשִׁיעֵנִי אֱלֹהִים כִּי בָאוּ יָמַי עַד נֶפֶשׁ"), בהקבלה אל פי: גרונם של הבוגדים יתמלא בחמס (ע"פ ד"ר נילי סמט).

3ג נִצָּר פִּיּוֹ שְׁמֵר וְנֶפֶשׁוֹ, פֶּשֶׁק שְׁפִתָּיו מִחֲתָה לוֹ.

הנוצר (משגיח) על פיו, שלא ידבר כשלא צריך, שומר על נפשו (חיו) מן אולם הפושק (פותח בצורה מופקרת) את שפתיו, ומדבר כל העולה לו בלי לחשוב, מחיתה (הריסה) תהיה לו.

נוצר פיו מלדבר דבר הנאסר שומר נפשו; פושק (פותח ומרחיב) שפתיו לדבר כל העולה על לבו, היא לו למחתה (שבר).

הפועל פשק מופיע עוד פעם אחת, בתוכחה לאומה הישראלית הנוהגת כזונה, יחזקאל 25: "אֶל כָּל רֹאשׁ דֶּרֶךְ בְּנֵית רְמָתְךָ, וְחֲתָעֲבִי אֶת יָפִיךָ, וְתִּגְלִיךָ לְכָל עוֹבֵר, וְתִרְבִּי אֶת תְּזִנְתְּךָ [תְּזִנְתְּךָ]" (מלבי"ם בביאור המילות). יש גם זנות מילולית, כשהמילים הופכות להיות זולות, כשמשתמשים בו לחשוב עד הסוף, כשאדם "פותח שפתיו לדבר תמיד כל רוח" (רש"י, וכן הגאון מווילנה ומצודות), "שהרגיל שפתיו להיות ברשות עצמן, לדבר מבלי הקדמ ועיון או לבטא כל העולה על רוחו... יש עליו להתיירא מנוק שפתיו כאשר יירא מן אחד מן האויבים, כי שפתיו אינם ברשות" (רבנו יונה).

וגם בתורת הסוד: "ומה שאמר בלשון הזה: פושק שפתיו, הנה הוא כמו: ותפשקי את רגליך לכל עובר, שמשמע להרחיב הרבה לתת מקום הטמא, וכולו סוד אחד, כי השפתיים הן סוד של נצח-הוד, וכאשר מתרחבים הרבה לדבר שלא כהוגן, הרי פתח פתוח לזיווג הטומאה, כי הכוח הו מייד לטנף את הנפש, ולכן אמר החכם עצמו בספר קהלת", קהלת 5: "אֶל תִּתֵּן אֶת פִּיךָ לְחִטָּא אֶת בִּשְׁרְךָ", "שאם יש החטא של המעשה, לפחור גם-כן החטא של הדיבור, כדי שלא יטמא האדם את עצמו מבית ומחוץ" (רמ"ד וואלי).

החצי הראשון של הפסוק הוא גירסה מקוצרת של משלי 23: "שֹׁמֵר פִּיּוֹ וּלְשׁוֹנוֹ, שְׁמֵר מִצְּרוֹת נֶפֶשׁוֹ". ראו עוד: שומר נפשו בספר משלי.

4ג מִתְאַוֶּה וְאֵין נֶפֶשׁוֹ עֹצֵל, וְנֶפֶשׁ חֲרוּצִים תְּדוּשָׁן.

העצל מתאוה ורוצה דברים רבים ואינו משיג א לרצות זה לא מספיק - צריך גם לע אולם החרוץ מדושן ומשיג שפע רב.

נפשו של עצל היא תתאוה לכל ואין לה, כי לרוב עצלותו לא ישיג דבר; אבל נפש החרוצים (זריזים) תדושן (תשמן), כי ישיגו תאוותם ברוב הזריזות.

תאוות העצל נזכרה גם במ "תְּאַוֶּה עֹצֵל תִּמְיתָנוּ, כִּי נֶ לְעִשׂוֹת".*

ונפש חרוצים תדושן - מ החרוץ רשאי לדשן את נפשו ראו משלי יא17: "גִּמְלַל נֶפֶשׁוֹ אִישׁ : שְׁאָרוֹ אֶכְזְרִי".*

1. יש ויכוח בין כלכלנים מהו הגורם החשוב יותר בצמיחה הכלכלית - הביקוש או ההיצע. כלכלני צד הביקוש (ראו <http://www.wisegeek.org/what-is-demand-side-economics.htm>) טוענים שהדרך להגדיל את הצמיחה היא להגדיל את ההוצאה הממשלתית ו/או לחלק כסף לאזרחים, כך שיקנו יותר ויצרכו יותר, וכך יספקו תעסוקה למפעלים ולעסקים. כלכלני צד ההיצע סבורים שהדרך להגדיל את הצמיחה היא להפחית מיסים וחסימים ביורוקרטיים כך שהיצרנים יוכלו לייצר בקלות.

ספר משלי, כנראה, תומך בצד ההיצע:

מתאוה ואין נפשו עצל - לעצל יש הרבה ביקוש אבל הוא אינו רוצה לעבוד כדי לספק את הביקוש, ולכן נשאר בלי כלום. הביקוש כשלעצמו אינו מייצר שום דבר. ולעומת זאת:

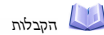
ונפש חרוצים תדושן - החרוצים עובדים כדי להגדיל את ההיצע, ולכן נפשם מדושנת ושבעה וכל הביקוש שלהם מסופק.

2. ניתן לראות בפסוק זה עצה לחינוך ילד עצל. ברגע שמתעוררת בו תאוה למשהו, יש להגיד לו את הפסוק הזה: מתאוה ואין נפשו עצל! - אם תצליח להשיג את הדברים שאתה מתאוה להם; ונפש חרוצים תדושן - אם תהיה חרוץ ותלך לעבוד, תוכל לספק את כל רצונותיך. כך משתמ "ביקוש" שבנפש כדי להגדיל את ה"היצע".

51ג דְּבַר שֶׁקֶר יִשְׁנָא צְדִיק, וְכִשְׁעַ יִבְאִישׁ וַיַּחְפִּיר.

הצדיק שונא דברי-שקר, המעוותים את המציאות ומונעים עשיית צדק; הרשע מוכן להבאיש ולהחפיר את יריבו בדברי-שקר כדי לנצח במשפט. / הצדיק שונא דברי-שקר, ולכן הוא חושף את שקריו של הרשע ברביע על הרשע בושה וחרפה.

יבאיש - מהשורש באש הדומה לביש (רע) ובושה. וכן בשמות 21: "הבֹּאֲשָׁתָם אֶת רִיחֵנוּ".

יחפיר - מהשורש חפר הדומה לחרף, חרפה.

ורשע יבאיש ויחפיר - כמה פירושים:

1. **הרשע** משתדל לגרום לזולת להיראות רע ולהריח רע, הוא מביא על הזולת בושה וחרפה (יבאיש, יחפיר - פעלים יוצאים, והנושא הוא הרשע; כך פירשו רוב המפרשים).

- אולם לפי זה, הניגוד בין חצאי הפסוק אינו ברור: החצי הראשון מדבר על שקר והחצי השני מדבר על בושה. היה ראוי לכתוב: "דבר שקר ישנא צדיק, ורשע ירמה וישקר", או "דבר חרפה ישנא צדיק, ורשע יבאיש ויחפיר".

2. **הרשע** מבאיש ומחפיר את עצמו במעשיו הנבזים (יבאיש, יחפיר - פעלים עומדים, והנושא הוא הרשע; כך פירשו בדעת מקרא).

- אולם גם לפי זה הניגוד בין חצאי הפסוק אינו ברור.

3. לכן נראה לי שהפירוש הוא: **הצדיק** גורם בושה וחרפה לרשע, בכך שהוא חושף את שקריו (יבאיש, יחפיר - פעלים יוצאים, והנושא הוא הצדיק; מלבד פירוש שני. וראו גם "הקבלות").

דבר שקר ישנא צדיק

רעיון דומה במשלי 28: "לִשְׁוֹן שֶׁקֶר יִשְׁנָא דָּכִיו, וּפֶה חָלָק יַעֲשֶׂה מִדְּחָה".

הצדיק שונא את השקר, אבל לא את השקרנים; שונא את הרוע ולא את הו

ורשע יבאיש ויחפיר

אחרי שמשה ואהרן ביקשו מפרעה שישחרר את בני ישראל, פרעה החמיר השיעבוד. בתגובה באו כמה כמה מהשוטרים של בני-ישראל והאשימו ואהרן, שמות 21: "וַיֹּאמְרוּ אֲלֵהֶם 'יֵרָא ה' עֲלֵיכֶם וְיִשְׁפֹּט, אֲשֶׁר הִבָּאֲשָׁתָם בְּעֵינֵי פְרַעֲה וּבְעֵינֵי עֶבְדָּיו לְתֵת חֶרֶב בְּיָדָם לְהַרְגֵנּוּ!'".

במחשבה ראשונה נראה שהתלונה שלהם נכונה. אבל לפי חז"ל, אנשים אל ואבירים הרשעים (רש"י על פסוק 20)! כשהאמת מתגלה בעולם, הדבר להבאשת ריחם של הרשעים! דתן ואבירים התרגלו לחיות במשטר של ש שבו כולם עבדים של פרעה, ופרעה בוחר שוטרים שיעזרו לו לשעבד את כשמישה ואהרן נכנסו לתמונה, האמת התחילה להתגלות: בני ישראל הנ בלבד, ולא עבדים לבשר ודם! התברר שלדתן ולאבירים אין שום מעמד מ להם שום זכות וכוח לסייע לפרעה לשעבד את בני ישראל. הדבר בייש , במעמדם לפני פרעה, ועל כך התלוננו.

ועל זה נאמר בפסוק שלנו: **דבר שקר ישנא צדיק** - זה משה (ואהרן), ' משטר השקר והשיעבוד; **ורשע יבאיש ויחפיר** - מעשהו של הצדיק גרם ריחו וירידת מעמדו של הרשע בעולם השקר.

צְדָקָה תִּצָּר תֶּם דְּרֶךְ, וְרִשְׁעָה תִּסְלַף חַטָּאת.

יג6

דרך הצדק היא לנצור (לשמור) על האנשים ו בתום-דרך, ולא לפגוע בחפים מפשע; אולו הרשע היא לסלף כל חטא שוגג של הזולת ולהצ כזדון, כדי להחמיר בעונשם.

הצדקה עצמה תלמד זכות ותצור את התם דרך, זה הנותן צדקה בתמימות לא להתייחר; והרשעה עצמה תוליך את בעל החטאת בדרך מסולפת (מעוקלת ומעוקמת) להכשל בה.

1. צדקה היא דרכו של הצדיק, הנותן לכל אחד את המגיע לו; תמימות דרך היא שלמות, ללא פגם ועוון. דרכו של הצדיק היא לנצור - לשמור חפים מפשע.

רשעה היא דרכו של הרשע, העושה רע בשפע; חטאת היא עבירה בשוגג או "לתיאבון". דרכו של הרשע היא, לסלף - לעקם ולעוות את החוטאים בשוגג כדי להציג אותם כעבריינים גדולים יותר ממה שהם באמת (למשל על-מנת להפיל אותם במשפט כאשר הם נמצאים בצד ה להסית אותם ולגרום להם להיות עבריינים גדולים יותר, או להיפך - לעקם ולעוות את החטא שלהם כך שייראה כמעשה טוב.

והפסוק קשור לפסוק הקודם, משלי יג5: "דְּבַר שֶׁקֶר יִשְׁנָא צָדִיק, וְרִשָּׁע יִבְאִישׁ וַיִּחְפֹּר". הצדיק שונא דברי-שקר כי הם פוגעים בחפים מפשע, והו להגיד דברים רעים הגורמים בושה וחרפה ליריביו*.

2. יש מפרשים, שהפסוק מלמד שיש קשר ישיר וטבעי בין המעשים לבין השכר והעונש: "הצדקה עצמה תלמד זכות ותצור את התם דרך - זה הו בתמימות לא להתייחר: והרשעה עצמה תוליך את בעל החטאת בדרך מעוקלת להכשל בה" (ע"פ רש"י ומצודת דוד); מעין הפסוק בספר קהלת "כורה ייפול".

- אולם, לפי פירוש זה, לא ברורה המשמעות המעשית של הפסוק - מה זה משנה, מבחינה מעשית, אם הגמול בא באופן טבעי או לא?

- בנוסף לכך - מבחינה מילולית יש הבדל בין חוטא לבין רשע (כמו גם בין צדקה לבין תום-דרך), כפי שהסברנו בגוף המאמר. אילו הפסוק היה בא עיקרון "מידה כנגד מידה", היה ראוי לכתוב "צדקה תיצור את הצדיק, ורשעה תסלף את הרשע".

יג7. יש מתעשר ואין כל, מתרושש והון רב.

יש אדם שמתחזה לעשיר אך בעצם
כלום; ויש אדם שמתחזה לרש (ט)
בעצם יש לו הון רב.

לפעמים נמצא המתעסק להתעשר ואין לו כל מאומה,
והמתעסק להתרושש (להעני את עצמו) ישיג בזה הון רב - כי
המרבה הון בגזל יעני, והממעיט ההון בצדקה יעשיר.

אפשר לפרש את הפסוק שלנו כחידה, כמו פסוק נוסף המתחיל במילה **יש**, משלי יא 24: **"יש מְפַזֵּר וְגַם הפסוק שואל 'איפה יש איש שמתעשר ולמעשה אין לו כלום? ואיפה יש איש שמתרושש ולמעשה רב?'"**.

1. הפתרון הפשוט לחידה זו נמצא בפסוק הבא, משלי יג 8: **"כִּפֹּר נֶפֶשׁ אִישׁ עֲשֹׂרוֹ, וְרֵשׁ לֹא שָׁמַע גְּעָרָה אָדָם עֹשֶׂי צִרִּיךְ לַתֵּת אֶת כָּל עוֹשָׁיו כְּכֹפֶר נֶפֶשׁ לְשׁוֹדֵדִים הַמְאִימִים עַל חֵייוֹ, בְּעוֹד שֶׁחִבְרוּ - הֵא לֹא שׁוֹמֵעַ גְּעָרָה, אִף אֶחָד לֹא פּוֹגַע בּוֹ כִּי אֵין מִדָּה לַקַּחַת מִמֶּנּוּ".** הפסוקים מראים חיסרון של העו של העוני.

המפרשים על הפסוק הציעו פתרונות נוספים לחידה זו:

2. עושר במעשי חסד: **"יש אדם שהוא מתעשר בסופו ואין לו כלום בתחילתו, ויש שהוא בא לידי ענ גדול. דבר אחר: מתעשר - בגול עניים, וסוף אין לו כלום; ויש מתרושש - ע"י שפיור ונתן לאביוני מוכן לו"** (רש"י, ודומה לזה מלבי"ם): המציאות מטעה ומרמה אותנו - אנחנו חושבים שאנחנו עשי למעשה העושר שלנו לא שייך לנו באמת - הוא לא יבוא איתנו לקבר ולא יישאר שלנו אחרי שנו שני, יש אנשים שנראים לנו עניים, אבל למעשה הם עשירים, כי הם השקיעו את כספם במעשי צדק עושר בחכמה: **"כי יש שמראה עצמו חכם מזולת היותו כן, ויש שמראה עצמו בלתי חכם ולו חכנו** (רלב"ג, הגר"א);

4. עושר במצוות: **"כִּמּוֹ שֶׁבְּעֲנִינֵי הַמִּצְוֹת רָגִיל הוּא לֵאמֹר, שֶׁמִּתְעַשֵּׂר בְּעֶסְקֵי וְהוֹלֵךְ לְמַעַלָּה לְמַעַלָּה, הַשָּׂבָא לְחֻשְׁבוֹן צֶדֶק, יִמָּצֵא, שְׂאִין לוֹ מְאֻמָּה, מִפְּנֵי שֶׁכִּנְגֵּד שְׁהִיָּה רִחוּ הַרְבֵּה בְּעֶסֶק, הֵיוּ הַזְּקוֹת שֶׁבְּשֶׁנְּעֻמִּיד זֶה כִּנְגֵּד זֶה, יִרְאֶה, שְׂלֹא נִשְׂאֵר מְאֻמָּה בְּיָדוֹ -**

כִּי בְּעֲנִינֵי הַנֶּצֶחַ, יֵשׁ לָךְ אָדָם, שֶׁעוֹשֶׂה תְּמִיד מִצְוֹת וּמַעֲשִׂים טוֹבִים, אָכֵן יֵשׁ לוֹ טֶבַע רַע - שֶׁטָּבַעוֹ לְהִטּ הַבְּרִיּוֹת. אִישׁ כָּזֶה, כְּאֲשֶׁר יָבוֹא לְעוֹלָם הָעֲלִיּוֹן, יִרְאֶה שֶׁם, שְׂאִין לוֹ מְאֻמָּה (כי כל זמיוותיו יעברו לחשבון של עליו לשון הרע).

וסוף הכתוב **מתרושש והון רב**... מי שעושה תשובה מאהבה, כל עוונותיו שעשה מתחילה נעשין לו כ בוודאי מתמרמר על כל עון בפני עצמו ובוכה ומתאוונ איך מלאו ליבו לעבור על רצון הבורא... ונג חטא שעשה מתחילה יש עתה מצוות עשה של תשובה" (חפץ חיים, שמירת הלשון חלק ב פרק א).

5. המילים יש, כל, רב רומזות ליעקב ועשו (ע"פ ר' אליהו שץ). כשיעקב ועשו נפגשו, יעקב הציע לע עשו סירב לקבלו, בראשית לג 9: **"וַיֹּאמֶר עֹשׂוֹ יֵשׁ לִי רֵב אָחִי, יְהִי לָךְ אֲשֶׁר לָךְ"**, אולם יעקב התעקש, ו **"קח נא את בְּרִכְתִּי אֲשֶׁר הִבָּאת לָךְ, כִּי חֲנֻנִי אֱלֹהִים וְכִי יֵשׁ לִי כָל; וַיַּפְצֵר בּוֹ וַיִּקַּח"**. בניגוד ליע שמח בחלקו והרגיש שיש לו את כל מה שהוא צריך, עשו התעשר ואין כל - לא היתה לו תחושת וסיפוק. עשו אמר **"יש לי רב"** כי אכן היה לו הון רב, אולם למרות זאת הוא הרגיש כמו עני מתרו

גם הפסוק הקודם, **צדקה תצר תם דרך**, רומז ליעקב, בראשית כח 27: **"אִישׁ תָּם יֹשֵׁב אֱהָלִים"**; וגם הו **כופר נפש איש עושרו**, רומז ליעקב, שנתן את עושרו לעשו כדי לכפר על לקחת הברכה (ע"פ ר' אליהו

עולם הפוך

סיפור מופלא הדומה לפסוקנו נמצא בתלמוד: **"יוסף בריה דר' יהושע חלש, אינגיד. אמר לו אביו: נ אמר לו: עולם הפוך ראיתי, עליונים למטה ותחתונים למעלה! אמר לו: עולם ברור ראיתי"** (נבא בתרא י').

יוסף, בנו של רבי יהושע, עבר חוויה של כמעט-מוות. כשחזר לחיים שאל אותו אביו: מה ראית? ראיתי עולם הפוך! מי שנמצא למעלה בעולם הזה - נמצא שם למטה, ולהיפך! אמר לו אביו: העו הוא עולם האמת. גם כאן הציעו המפרשים פתרונות שונים לחידה:

1. רש"י פירש שם, כמו בפסוק שלנו, שהכוונה לעושר חומרי: **"עליונים למטה - אותם שהם עי מחמת עושר, ראיתי שם שהם למטה: ותחתונים למעלה - ראיתי עניים שהם בינינו שפלים, ש חשובים"**.

2. ור' חננאל פירש שם שהכוונה לעושר רוחני: **"אמרו הגאונים, שקבלה בידם, רב מפי רב, דעולם , שראה שמואל דהוה יתיב קמיה דרב יהודה תלמידיה, משום דמיחה בשמואל בפרק במה בהמה (שם) ה ה היא איתתא דאתיא וצוחא קמיה דשמואל ולא אשגח בה, אמר לו רב יהודה: לית ליה למור אוטם אזנו מזעקת דל וגו'"** (מובא בתוספות).

רב יהודה היה תלמידו של שמואל. פעם אחת באה אשה עניה, נכנסה לבית המדרש וצעקה לשמואל שיעזור לה. שמואל התעלם ממנה והמשי רב יהודה, התלמיד, קם והוכיח אותו, ואמר לו **"וכי אינך מאמין בפסוק 'אוטם אזנו מזעקת דל' - גם הוא יקרא ולא ייענה?!"**. בזכות התוכחה זו האמת נמצא רב יהודה במדרגה גבוהה יותר מרבו שמואל! (גם החפץ חיים קישר בין הפסוק שלנו לסיפור זה - ראו שם עולם ב ט).

מתעשר = מעמיד פנים שהוא עשיר; **מתרושש** = מעמיד פנים שהוא רש (אחת המשמעויות של בניין התפעל היא העמדת פנים). **יש אדם שמעמיד פנים שהוא עשיר ולמעשה אין לו כלום, ויש אדם שמעמיד פנים שהוא עני ולמעשה יש לו הרבה רכוש.** מה המשמעות המעשית?

1. **אזהרה מפני הונאה:** **יש אדם הנחשב לעשיר גדול, המוכר לציבור אגרות-חוב על העסקים שלו, ואנשים רבים מתפתים וקונים מתוך מחשבה שאדם עשיר כזה בטח יצליח; אך למעשה אותו אדם רק מתעשר (מתחזה לעשיר), יש לו חובות כבדים הגדולים מכל עושרו הנראה לעין, ובנטו אין לו כל.**

יש אדם הטוען שהוא עני ומבקש עזרה, אבל לא מוכן להסתפק במוצרים בסיסיים כגון מזון או כרטיס נסיעה באוטובוס, אלא דורש שתתנו לו דווקא כסף. אל תמהרו להאמין לו - ייתכן שהוא מתרושש והון רב. [דרך אפשרית לזהות מתחזים נרמזת במשלי יח 23: **"תַּחְנוּגִּים יִדְבֵּר רֶשַׁע, וְעֹשֶׂי יַעֲנֶה עֲדוּת"**].

2. **אזהרה מפני הטעיה עצמית:** **יש אדם שמתנהג כמו עשיר, חי ברווחה ומבזבז הרבה כסף, עד שהצ'קים מתחילים לחזור והוא מגלה שאין לו כלום;** ויש אדם שמתנהג כמו **רש**, חי בצמצום ובחיסכון, כאשר למעשה יש לו **הון רב** שאינו הננה ממנו.

3. **אזהרה מפני טעות בפסיקת דין:** חכמי התלמוד הירושלמי השתמשו בפסוק זה בדין ממוני: אדם אחד, שעבד כאריס אצל אדם עשיר, הפקיד גוש זהב אצל שומר. לאחר זמן, נפטר האריס וגם המעביד שלו. יורשי המעביד טענו, שגוש הזהב שנמצא אצל השומר שייך להם, כי האריס היה אדם עני, ולא ייתכן שהיה לו גוש זהב; אולם רבי יוחנן דחה טענה זו, הוא טען שיתכן שהאריס היה עשיר אך העדיף להסתיר את עושרו מסיבות שונות (ירושלמי שבועות פרק ז הלכה ב). וכן גם חכמי התלמוד הבבלי, **"אדם עשוי שלא להשיב את עצמו (שלא ליראות שבע ממנו)"** (סנהדרין כט ורש"י).

כפר גפיש איש עשרו, ורש לא שמע גערה. ^{8ג}

לפעמים איש עשיר נדרש לתת את כל עושרו להצלת נפשו (חיו); אולם איש רש (עני) לא שמע גו לו מה לתת ולכן לא ידרשו ממנו שום דבר.

מהעושר יוכל איש לפדות נפשו, כאשר יתן ממנו לדל; וזהו כאשר הרש לא שמע גערה (צעקת נזיפה), ולא הכלימו בעת הנתינה.

למי מכוון הפסוק, ומה המסר שלו?

- ה' ציווה על כל אדם מישראל לתת כופר נפש תרומה לאדני המשכן, שמוות 125: "כִּי תִשָּׂא אֶת רֹאשׁ בְּ לִפְקֵיהֶם, וְנָתַנּוּ אִישׁ כֹּפֶר נַפְשׁוֹ לַה' בִּפְקֹד אֹתָם, וְלֹא נִגָּף בִּפְקֹד אֹתָם".* הוא הדגיש שהתרומה צריכה לו לעשיר ולעני, שמוות 155: "הָעֹשִׁיר לֹא יִרְבֶּה וְהַדָּל יִמְחָצֵת הַשֶּׁקֶל, לְתֵת אֶת תְּרוּמַת ה' לְכֹפֶר עַל נַפְשׁ מְדוּעַ הַתְּרוּמָה צְרִיכָה לִהְיוֹת שׁוּוּהָ? - כְּדִי שֶׁהָרֶשׁ יִגְעֶרָה - כְּדִי שֶׁהָעֹשִׁיר לֹא יִגְעֶר עַל הָעֹנִי מִתּוֹךְ כִּי שֶׁחֲלָקוֹ בְּמִשְׁכַּן קָטָן יוֹתֵר מִשְׁלוֹ: "עַל מַחְצִית הַשֶּׁקֶל מִזֶּה הַכְּתוּב עַל כָּל יִשְׂרָאֵל וְהָשִׁיב בּוֹ דָּל וְעֹשִׁיר, שֶׁאֵין הָרֶשׁ שׁ וּבְלִימָה מִן הָעֹשִׁיר לֵאמֹר לוֹ חֲלָקִי גָדוֹל מִחֲלָקְךָ בְּקֶרֶב (רש"י פירוש שלישי, בשם מדרש אגדה, מכילתא משפטים כא ל).
- פסוק דומה נמצא במשלי 11: "בֶּן הַכֶּסֶם מוֹסֵר אֶב, וְלֹץ גִּעְרָה". ואפשר לפרש שהפסוק שלנו הוא משל המיוע לִבְנֵי הַכֶּסֶם, מְדוּעַ גּוֹעֲרִים בּוֹ וְלֹא בִּאֲחִיו הַלֹּץ (ראו שם).

1. לעשיר - לתת צדקה לעני ולא לגעור בו: "עֲשֵׂרוֹ שֶׁל אָדָם הוּא כּוֹפֶר נַפְשׁוֹ, שֶׁעֲשֵׂה מִמֶּנּוּ צְדָקָה... וּבִלְבַד שְׂלֵא יִשְׁמִיעַ גְּעֵרָה לְרֶשׁ, שְׁנוֹתָן לוֹ וְאִינוּ מַכְלִימֻ" (רש"י, וכן מצודת דוד והרמב"ם בהלכות מתנות עניים).

2. לעני - להתנחם בכך שהוא "לא שומע גערות". העשיר צריך לפעמים לתת את כל עושרו ככופר נפש לשודדים המאיימים על חיו, כמו בקהלת 12: "יֵשׁ רָעָה חוֹלָה רָאִיתִי תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ, עֹשֶׁר שְׁמֹר לְבַעְלֵיו לְרָעָתוֹ", וכמו בירמיהו 8: "וַיֹּאמְרוּ אֶל יִשְׁמָעֵאל 'אֵל תִּמְתֶּנּוּ כִּי יֵשׁ לָנוּ מִטְּמֵנִים בְּשָׂדֶה חֲטִיִּים וְשָׁעֲרִים וְשָׁמֶן וְדָבָשׁ; וַיַּחְדְּלוּ, וְלֹא הִמִּיתָם בְּתוֹךְ אֲחֵיהֶם"; אולם "הַמִּתְרוֹשֵׁשׁ... מִמְּלֹט עֲצָמוֹ מִכֶּמֶה סִיבֹת בָּאוֹת וּמִתְגַּלְגְּלוֹת עַל הָעֹשִׁיר, זֶה שֶׁהָרֶשׁ לֹא שָׁמַע גְּעֵרָה מִשּׁוֹם אָדָם" (רלב"ג). הוא אמנם חי ברמה נמוכה יותר, אבל גם יש פחות סיכוי שישדדו אותו. ויש כאן גם הסבר לפסוק הקודם, המדבר על אנשים המתחזים לעשירים או לעניים*.

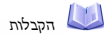
יש מפרשים שגם ה' נוהג באופן דומה: "הָרֶשׁ, שֶׁאֵין לוֹ מִמּוֹן, הַקֶּבֶ"ה אִינוּ מְבִיא עֲלֵיו יִיסוּרִים כָּלֵל, שֶׁאֵין לוֹ בְּמֵה לִפְדוֹת אֶת עַצְמוֹ. וְלֹא דִי שֶׁאִינוּ מְבִיא עֲלֵיו אֶת הַיִּיסוּרִים, אֲלֵא אִפְּלוֹ שׁוֹם גְּעֵרָה אִינוּ שׁוֹמֵעַ, אֲלֵא שְׁלִי וְשׁוֹקֵט" (הגאון מווילנא).

3. לצעיר המעוניין להתעשר: האיש העשיר זכה בעושרו משום שמסר את נפשו כדי להשיג אותו; והאיש הרש נעשה רש משום שלא שמע גערה - לא שמע בקול האנשים שגערו בו על אורח-חיוו הבזבזני, וכך איבד את כל רכושו (רמ"ד ואל').

המאיר את דרכם של צדיקים ומסייע להם, יזכה לסיפוק ושיכירו לו תודה ויגמלו לו טובה תחת טובה; אולם המד המאיר את דרכם של רשעים ומסייע להם, יתאכזב וידעך שיכירו לו תודה ויגמלו לו רעה תחת טובה.

אור (נשמת) הצדיק תשמח בגן עדן, אבל נר (נשמת) הרשע תהיה כבויה ולא תאיר (ידעך) - ענין ניתור וקפיצה, והוא כבוי הנר, כי השלהבת קופצת מהפחילה).

אור צדיקים

1. רוב המפרשים פירשו: **אור השייך לצדיקים**, והוא משל -

א. משל לנשמת הצדיקים, שהיא תמיד בשמחה, או שתהיה שמחה בעתיד: "נפש הצדיק דומה לאור, לפי שהיא קיימת לעולם כמו האור, ואין קיומה תלוי במקום אחר זולתי בה' יתברך; כאשר אור השמש אין הווייתו וזריחתו תלויים בסיבה אחרת זולתי בה' יתברך. **נפש הצדיק תשמח לעולם**, כי גם בעולם הזה תשמח במצוות, ואם יבואו על הגוף ייסורין, תשמח בייסורין; אף כי תשמח בעולם הבא שמחה שאין לה תכלית" (ר' יונה, וכן אבן עזרא, רלב"ג ומצודות).

- אולם, אילו זו היתה הכוונה, היה ראוי להגיד "צדיקים ישמחו" או "נפש צדיק תשמח"; המילה "אור" אינה מילה מקובלת לנשמה.

ב. משל לישועה חומרית של הצדיקים, שהיא **תשמח**, כלומר תצמח ותזרח (אבן עזרא, דעת מקרא).

- אולם, אילו זו היתה הכוונה, היה ראוי להגיד "אור צדיקים יזרח", כמו בתהלים קיב: "זרח בְּחֶשֶׁךְ אור לְיִשְׂרָאֵל, חֲנוּן וְרַחוּם וְצַדִּיק", ולא להשתמש במילה "ישמח" שמשמעותה העיקרית שונה.

ג. משל לעולם הבא, שהוא רוחני ומופשט כמו אור (הגר"א, מלבי"ם, רמ"ד ואלי); ולפי זה הפסוק בא ללמדנו, שיש להשקיע יותר באור המופשט והרוחני מאשר בנר המוחשי והחומרי, כלומר להשקיע יותר ברוחניות מאשר בחומריות: "זה מוסב גם כן למה שנאמר (בפסוק הקודם) **כופר נפש איש עושרו**, שצריך להחיות הנפש, שהיא **אור תמידי**, לא את הגוף ונר הצלחתו אשר ידעך; והמתעשר הזה, הגופני, אין לו כל" (מלבי"ם), "ועוד, שהעושר של העולם הזה מיטפל בדאגה של כמה צרות המתרגשות לבוא לעולם, והאור של העולם הבא כולו טוב בלא רע, וכולו שמחה בלא דאגה... אבל **הנר של רשעים** אינה מאירה להם ואינה משמחתן כי אם בעולם הזה, ונכבית מייד אחרי מיתנת" (רמ"ד ואלי).

ד. משל ללימוד תורה: "עבירה מכבה מצוה ואין עבירה מכבה תורה", לכן הצדיקים, שעוסקים בתורה תמיד, יתוסף אורם. ואף שלפעמים עשו עבירה, "אין עבירה מכבה תורה", ולכן **אור**, שהיא התורה של **צדיקים**, **ישמח**... אבל הרשעים אינם עוסקים בתורה, ואף שלפעמים עושים מצוה, שהיא נקראת **נר**... עבירה מכבה מצוה, ורשעים מלאו רע, לכן **ידעך נרם**. (הגר"א)

- אולם, במציאות ישנם צדיקים שאינם לומדים תורה (ישנם סיפורים רבים במסורת היהודית, במיוחד סיפורי חסידים, על יהודים פשוטים ובורים שקנו את עולמם בזכות הקפדה על מצוות), וישנם גם רשעים שלומדים תורה (על-פי חכמי התלמוד, דואג האדומי ואחיתופל היו מגדולי התורה בדורם, והיו רשעים).

1. הביטוי "אור צדיקים ישמח" בתהלים צו: "**אור נרע לצדיק**, וְשִׁמְחָה"; הביטוי "נר רשע" נזכר גם במשלי כד-כ"ט: "אִי בְּמַרְעִים, אֶל תִּקְנֶה בְּרָשָׁעִים. כִּי אַחֲרִית לָרָע, נֵר רָשָׁעִים יִדְעָךְ" המקומות מדובר על הצלחה הצדיקים נמשלת לאור, כי זולתה בגוף; לכן לצדיקים יש שיביא להם שמחה גם באחרי כשגופם כבר יודקן. לעומת זאת הרשעים נמשלת לנר, המאיר ובריא וחזק; לכן אין לקנא בר הצלחתם תכבה ותאבד כשגו וייחלש.

2. **אור נר** נזכרו גם במשלי ו' מְצִיחָה, וְתוֹרָה אֹר, וְדָרְךְ חַיִּי מוֹסֵר". לפי ההקבלה ניתן פסוקנו לא על עזרה חומרית עזרה רוחנית: **אור צדיקי** המלמד תורה לתלמידים צד מאיר את דרכם בחיים- ישו הצדיקים יתעמקו בתורה שלי יגלו דברים חדשים וילמדו אור ולעומת זאת, **נר רשעים** - אז ללמד רשעים לקיים מצוות להיחלש ולהתאכזב, כי הם ל בקיום המצוה, המצוה שלהם ו הרצון שלו ללמד ולקרב אחרי ייחלש וידעך.

3. לפסוקים נוספים על דעכר הרשעים, ראו משלי כד.

2. ולענ"ד, אור צדיקים הוא **אור המשרת את הצדיקים**. האור הזה **ישמח** על כך שזכה לשרת רק את הצדיקים ולא את הרשעים, והמסקנה - עדיף להשקיע בעזרה לצדיקים ולא לרשעים. פירוש זה מסתמך על דברי רבי אלעזר: "אור שברא הקב"ה ביום ראשון... עמד וגזו מהן... לצדיקים לעתיד לבא... כיון שראה אור שגזו לצדיקים - שמח, שנאמר: **אור צדיקים ישמח**" (רבי אלעזר, בבלי חגיגה יב).

וכך הסביר הרמח"ל: "העולם נברא לשימוש האדם... אם הוא שולט בעצמו ונדבק בבוראו ומשתמש מן העולם רק להיות לו לסיוע לעבודת בוראו, והעולם עצמו מתעלה עמו. כי הנה עליו גדול הוא לבריות כולם בהיותם משמשי האדם השלם המקודש בקדושתו יתברך, והוא כענין מה שאנו זכרונם לברכה בענין האור שגזמו הקדוש ברוך הוא **לצדיקים**... ובענין אבני המקום שלקח יעקב ושם מראשותיו אמרו "אמר רבי יצחק: מלמד שנו למקום אחד והיתה כל אחת אומרת, עלי יניח צדיק ראשו" (מסילת ישרים א).

אור הוא משל לישועה והצלה, כמו אסתר ח"א: "לְיִהוּדִים הָיְתָה אֹרָה וְשִׁמְחָה וְשֵׁשׁ וְיָקָר", ישעיהו טו: "הָעַם הַהֲלָכִים בְּחֶשֶׁךְ כָּאוֹר גָּדוֹל, וְשָׁבִי בְּאֶרֶץ גִּגָּה עֲלֵיהֶם" (אבן עזרא). **צדיק** = הנותן לכל אחד את המגיע לו; **אור צדיקים** = אור שמשרת את הצדיקים, והוא משל לכל מי שעוזר לצדיקים; **א ישמח** = המאיר את חייהם של צדיקים יזכה לשמחה, כי הצדיקים יגמלו לו טובה תחת טובה, כדרכם לתת לכל אחד את המגיע לו.

נר גם הוא משל לישועה והצלה, כמו שמואל ב כב: "כִּי אָתָּה יָבִיר ה', וְה' יִגְיָה חֲשִׁיךְ"; **נר רשעים ידעך** = מי שמאיר את חייהם של רשעים יד הרשעים לא יגמלו לו דבר במקרה הטוב, ויגמלו לו רעה תחת טובה במקרה הרע. הדבר יחליש את הרצון שלו לתת ולעזור ויגרור לו **לדעוך** ולכבות.

יג10 רק בַּזְדוֹן יִתֵּן מִצָּה, וְאֵת גְּלוּעָאִים חֲכָמָה.

כשאנשים מתנהגים רק בזדון, גאווה ובטחון עצמי הדבר נותן (גורם) מצה (מריבה) ביניהם; אולם כן מתייעצים זה עם זה, יש להם חכמה משותפת, לחכמה של כל אחד מהם בנפרד.

מי שמעשיו רק בזדון וברשע, הוא יתן מצה (מריבה) בין בני אדם; ועם אנשים העושים מעשיהם בעצה ובמתון, עמהם תמצא החכמה, כי לא תבוא מריבה על ידם.

הפסוק שלנו מדבר על הנזק הזדון לצוות; פסוק מקביל בפרק על הנזקים שגורם הזדון לאדם יא2: "כֹּא זֶדוֹן וְיָבֵא קָלוֹן, וְאֶת חֲכָמָה". משילוב שני הפסוקים להסיק, שכדי לנהל צוות עם קבוצתית גבוהה, דרושה צניעו צריך להצניע את האישיות הפעל-מנת לאפשר לאנשים אחר להביא את עצמם (ע"פ גליה).

בחירת צוות מנצח

זדון הוא בטחון עצמי מופרז, כמו בעובדיה א3: "זֶדוֹן לְבָךְ הַשִּׁיאָךְ, שִׁכְנִי בְּחֶגְיוֹ סֶלַע מְרוֹם שְׁבָתוֹ, אִמְרָ בְּלָבוֹ מִי יוֹרִדְנִי אֶרֶץ?" וכן במשלי כא24: "זֶד יְהִיר, לֶץ שָׁמוֹ, עוֹשֶׂה בְּעֵבֶרֶת זֶדוֹן"; יתן = יגרום; מצה היא מריבה קשה, מהשורש נצה, כמו בשמות כא22: "וְכִי יִנְצֻוּ אֲנָשִׁים" וכן במשלי יז19: "אֲהַב פֶּשַׁע אֲהַב מִצָּה". כאשר אנשי הצוות נוהגים רק בביטחון עצמי מופרז, כל אחד בטוח בדעתו, הדבר גורם למריבות.

ואת = ועם; נועצים = מתייעצים זה עם זה; חכמה = כישרון ללמוד מהזולת; כאשר אנשי הצוות אינם בטוחים בדעתם אלא מתייעצים זה עם זה, התוצאה היא חכמה, הם לומדים זה מזה ומצליחים.

הפסוק מלמד, שהחכמה הקבוצתית של אנשים נועצים עשויה להיות גבוהה יותר משל אנשי זדון, גם אם החכמה האישית של כל אחד ואחד מהם נמוכה יותר. עובדה זו, שקיימת "מנת משכל קבוצתית", הוכחה במחקר של רוברט סטרנברג, פסיכולוג מאוניברסיטת ייל, ותלמידת המחקר ונדי ויליאמס, אשר ביקשו להבין מדוע קבוצות מסוימות יעילות יותר מאחרות. לשם כך הם:

"גייסו אנשים להשתתפות בקבוצות שיתמודדו עם אתגר יצירתי... אחת ההפתעות היתה, שדווקא אותם האנשים שהיו להוטים מדי להשתתף כמעמסה על הקבוצה והורידו את רמת התפקוד שלה. בונים להוטים אלה היו ביקורתיים מדי או שתלטנים מדי. דומה שחסר להם יסוד בסיסי של אחריות, היכולת לזהות מה מתאים ומה לא מתאים במשא ומתן... הגורם החשוב ביותר, בפני עצמו, למקסימיזציה של איכות התוצר הקבוצתי היכולת של חבריה ליצור מצב של הרמוניה פנימית, שאיפשרה להם לנצל עד תום את מלוא הכישרונות שלהם... קבוצות שהייו בהן יותר חיכ מהכישרונות של חבריהן במידה פחותה בהרבה..." (דניאל גולמן, "אינטליגנציה רגשית" עמ' 181).

מכאן: כדי להרכיב צוות מוצלח, צריך לבחור את חברי הצוות לא רק לפי הכישרון האישי שלהם אלא גם לפי היכולת שלהם להקשיב לזולת.

מצה

על-דרך הדרש, "רק בזדון יתן מצה רומז אל הטעם שנצטוו לאכול מצה בפסח, שהיא רק להכניע את הזדון שבתוך ליבו של אדם, כי הוא לחם עי כוחו של יצר הרע... ואחר אכילת המצה בפסח, בא מתן תורה בחג השבועות, וזהו שאמר: ואת נועצים חכמה, כלומר: אחר שקיבלו ישראל עצתו את היצר הרע ע"י אכילת המצה בפסח, זכו לחכמת התורה בחג השבועות" (ע"פ רמ"ד ואלי).

וכן דרש ר' אליהו שץ: "התוצאה של זדון פרעה תהיה שבני ישראל יאכלו מצות... וה' ייתן חכמה למשה ולאהרן שנועצו עם פרעה".

יג11 הוֹן מֵהַבֵּל יִמְעַט, וְקִיֵּץ עַל יַד יִרְבֶּה.

הוֹן הַבֵּא מֵהַבֵּל, ר"ל לֹא מִיִּגִיעַ כּפִים כִּי-אִם מִגִּזֵּל וְחִמְס, הַהוֹן הַהוּא יִמְעַט בְּכֹל עַת וְלֹא תִתְקִיֵּם; אֲבָל הַקּוֹבֵץ הוֹן עִם מִלְאכַת הַיָּד, הַהוֹן הַהוּא יִתְרַבֶּה. (על יד - ביד, וכן עֲמַדְתָּם עַל חֲרֻבְכֶם וּמִשְׁפָּטוֹ בַּחֲרֻבְכֶם).

הוֹן שְׁנוּצָר מֵהַבֵּל, יִינַע וְלֹא מֵאֲמָץ, יִתְמַעַט וּבִמְהִירוֹת עַד שִׁיאֲבֹד; שְׁמִקְבֵּץ פְּרוּטָה לַעַל-יָדֵי מַעֲשֵׂי יָדָיו וְיִרְבֶּה אֶת הוֹנוֹ לְאוֹרֶךְ זָכַר

1. גם ה', כשנתן את ארץ ישראל לעם ישראל, לא נתן אותה מייד אלא בהדרגה, כמו שנאמר בו המקלט: בהתחלה קיבלו בני ישראל את עבר הירדן המזרחי והפרישו בו שלוש ערי מקלט, ואז קיבל הירדן המערבי ונצטוו להפריש בו עוד שלוש ערי מקלט, ובעתיד, דברים יט8-9: "וְאִם יִרְחִיב ה' אֱלֹהֶיךָ כַּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם, וְנָתַן לְךָ אֶת כָּל הָאָרֶץ אֲשֶׁר דָּבַר לָתֵת לְאַבְרָהָם, כִּי תִשְׁמַר אֶת כָּל הַמִּצְוָה הַזֹּאת אֲשֶׁר אֲנִי מְצַוְךָ הַיּוֹם לְאַהֲבָה אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ וּלְלַכֵּת בְּדַרְכָּיו כָּל הַיָּמִים - וְיִסְפָּת לְךָ עוֹד שְׁלֹשׁ עָרִים הָאֵלֶּה". וכך נאמר גם לגבי הגויים היושבים בארץ, דברים כז21: "וְנָשַׁל ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת הַגּוֹיִם הָאֵלֶּם מִן הָאָרֶץ, לֹא תוּכַל כָּלֵתָם מִהֵרָ פֶּן תִּרְבֶּה עָלֶיךָ תִּית הַשָּׂדֶה".

2. יש שדרשו, שגם ההבטחה שהבטיח ה' ליעקב היתה הדרגתית, בראשית כח14-13: "וְהִנֵּה ה' נֹצֵר עָלַי ה' אֱלֹהֵי אֲבֹרָהִם אָבִיךָ וְאֵלֹהֵי יִצְחָק הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה שׁוֹכֵן עָלֶיהָ לְךָ אֶתְנָנָהּ וְלְיִזְרְעֶל וְהָיָה יִזְרְעֶל וּפְרָצָתָ וְקָדְמָה וְצַפְנָה וְנִגְבָּה וְנִבְרָכוּ בְךָ כָּל מִשְׁפָּחֹת הָאֲדָמָה וּבְיִזְרְעֶל". "ישנם שני שלבים בנתי תחילה הארץ אשר אתה שוכב עליה, ואחר כך ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה. מדוע הנתינו לשני שלבים? רק אחרי שהשלב הראשון נקנה על ידי האדם, הוא יכול להתקדם לשלב הבא... הצוו יתקבל בהדרגה אינו רק כדי לחלק אותו לכמה חלקים, אלא יש בכך גם עניין של יצירת קביעות. תחי אשר אתה שוכב עליה, היא מקומו של האדם, ואחר כך אפשר לפרוץ קדימה" (הכלי לקבלת השפע / י אתר ישיבת בית אל).

3. רעיון דומה נמצא במשלי כג4-5: "אֵל תִּיגַע לְהַעֲשִׂיר, מִבִּינְתֶךָ תִּדָּל. הַתְעוּף[הַתְעִיף] עֵינֶיךָ בּוֹ וְאִינָנִי יַעֲשֶׂה לּוֹ כְּנָפִים, כְּנֶשֶׁר וְעִיף[וְעִיף] הַשָּׁמַיִם". מי שאינו מתייגע כדי להתעשר, ואינו מפעיל את ח להתעשר, עושרו יאבד כהרף עין, כמו ציפור שעפה לשמים*.

4. הבל נזכר גם בתהלים כד11-12: "ה' יִדַּע מְחֻשְׁבוֹת אָדָם, כִּי הִמָּה תִּכְּלֵל. אֲשֶׁרִי הִגְבֵּר אֲשֶׁר תִּסְרְנוּ יְהוָה תִּלְמָדוּ". לפי זה דרש רמ"ד ואל, "כי התורה ניתנה ממנו ית' כדי לגרש את ההבל ממחשבתו של כל מי שהולך אחרי הבלי העולם, ממעט ודאי ההון של הנכסים וההון של החכמה... אבל מי שקונ כל אותן המעוֹת שהיה רוצה להוציא במותרות של הבלי העולם, בוודאי שירבה ויעשיר, כי הוא יוֹתו שמוציא האדם במותרות ממה שמוציא על פרנסתו ההכרחית" (רמ"ד ואל על משלי יג11).

5. הבל נזכר גם במשלי לא30: "שֶׁקֶר הִתֵּן וְהִכָּל הִיפִי, אִשָּׁה יִרְאֵת ה' הִיא תִתְהַלָּל". לפי זה דרש מברסלב: הון מהבל ימעט = מי שחומד את יופיין של נשים, הונו מתמעט, אבל מי שיש בו ירא מהבלים אלו ומצליח לשמור על הונו (לקוטי מוהר"ן ס).

הבל = רוח, אויר שיוצא מהפה; ובהשאלה - אין, דבר שאין בו ממש; הון מהבל = הון שמגיע מהבל, הון שנוצר "יש מאין"; הון מהבל ימעט = כשאדם זוכה בהון מהבל, יש מאין, בלי להתאמץ, הוא אינו יודע להעריך אותו כראוי ולהשתמש בו כראוי, וסופו שההון מתמעט.

קובץ = אוסף; על יד = בידיים (יד = משל למעשים); קובץ על יד יריבה = מי שאוסף וצובר את הונו כמו ידיו, בהדרגה, יידע להעריך אותו ולהשתמש בו נכון, וסופו שהונו ירבה.

1. פשוטו של מקרא מתייחס להון חומרי, וממליץ לצבור אותו במעשים קטנים ובהדרגה. מכאן, שגם אם אדם זוכה בהגרלה בבת אחת ובלי מאמץ, עדיף שיקבל את הסכום בתשלומים חודשיים. ואכן כך מקובל בחלק מההגרלות הציבוריות בעולם. אחת הסיבות לכך, כפי ששמעתי, היא, שאנשים שזוכים בהרבה כסף בבת-אחת, במקרים רבים אינם יודעים איך לנהל אותו, ונוטים לבזבז את כולו תוך זמן קצר.

2. חכמי התלמוד פירשו שהרעיון נכון גם להון רוחני: "אם עושה אדם תורתו חבילות חבילות (דגריס הרבה יחד, אינו יכול לחזור עליו פעמים רבות, ומשכח) - מתמעט, ואם קובץ על יד (מעט) - ירבה" (רבא בשם רב סחורה בשם רב הונא, בבלי עבודה זרה יט א, בבלי עירובין נד, רש"י). במקום לנסות לסיים ספר שלם ביום, עדיף ללמוד כל יום פרק אחד או שניים, ולמחרת לחזור עליהם עד שיודעים אותם טוב, ורק אז לעבור לפרק חדש.

אמנם, לפעמים התשוקה ללמוד עוד ועוד היא כל כך גדולה, עד שקשה לקיים את העצה הזאת; גם רוב חכמי התלמוד לא קיימו אותה: "אמר רבא: ידעי רבנן להא מילתא ועברי עליה! אמר רב נחמן בר יצחק: אנה עבידתה וקיים ביד" (שם).

מי שיקיים את העצה בפסוק זה, יצטרך להמתין זמן רב עד שיזכה להון גדול; הפסוק הבא מיעץ איך להתמודד עם ההמתנה הממושכת, משלי יג12: "תוֹחֶלֶת מְמַשְׁכָּה מִחֶלֶה לֵב, וְעֵץ חַיִּים תֵּאָוֶה כְּאֵה".

יג12 תוֹחֶלֶת מִמְשָׁכָה מַחֲלָה לֵב, וְעַץ חַיִּים תַּאֲוָה בָּאָה.

כשחושבים על התוחלת (ההמתנה) הממושכת, שצריך עוד עד שנשיג את המטרה, הדבר מחלה את הלב, מדכא וק אבל כשחושבים על התאוה שכבר באה, על כל מטרות-שכבר הצלחנו להשיג, הדבר משמח ומחיה את הנפש כ חיים.

המייחל לדבר מה, והיא נמשכת ומתאחרת לבוא, היא לו למחלה וכאב לב; וכאשר באה התאוה, היא לו לעץ המגדל חיים, וירופא מכאב הלב.

ספר משלי לא רק מתאר אח אלא גם מציע תרופות:

- משלי יג28: "תוֹחֶלֶת צַדִּיקִים שֶׁמֶ"
  - משלי יח14: "רוּחַ אִישׁ יִכְלָל מֶזֶ"
- ראו פירושינו שם.

מהו עץ החיים?

הצלע הראשונה מתארת מחלה: תוחלת (המתנה) שמתמשכת יותר מדי.

הצלע השנייה מתארת את התרופה: עץ חיים = עץ שהמחזיק בו ניצל ממוות, ובהשאלה - דבר המציל ממחלה ויאווש. מהי תרופה זו?

1. מקובל לפרש: כשהדבר שהאדם מתאוה לו בא ומתגשם - הדבר מחיה אותו, מציל אותו מייאוש ומכאב לב (ראו מצודת דוד, דעת מקרא).
- אולם, לפי פירוש זה, לא ברור מהו המסר המעשי של הפסוק: האם הפסוק בא לחנך את האדם "לחיות את הרגע" ולממש את כל תאוותיו מייד' מנוגד לרעיון של הפסוק הקודם, משלי יג11: "הוֹן מְהֵלָּל יִמְעֹט, וְקֶבֶץ עַל יָד יִרְבֶּה", כלומר, האדם צריך לחסוך ולצבור רכוש בהדרגה, קצת ועוד קצ בסבלנות עד שיהיה לו הרבה!
- בנוסף לכך, בתורה (במדבר יא) מסופר שבני ישראל התאוו לאכול בשר, והתאוה שלהם באה - ה' הביא להם שלו שהשביע את תאוותם, אבל היה להם לעץ חיים אלא דווקא למוות - הם מתו (כנראה מזלילה מוגזמת) ונקברו בקברות התאוה; אז איך שלמה יכול להגיד ש"תאוה באה חיים"?
2. ב"דעת מקרא" פירשו שהפסוק אכן לא בא להעביר מסר מעשי, אלא רק לתאר את המניע להתנהגותם של ההוללים - שאינם מוכנים להתאפק ותאוותיהם, כי הדבר גורם להם לכאב לב.
- אולם, בפסוק אין רמז לכך שהוא מתאר דווקא אוכלוסיה מסוימת; הוא נראה כהמלצה לכל אדם.
3. חלק מהמפרשים פירשו שהכוונה לתאוה מסוימת, למשל - תאוה להתחתן (חז"ל למדו מפסוק זה שצריך להתחתן זמן קצר אחרי האירוסין - יותר מדי) או תאוה לעשות את רצון ה' (ראו רש"י); תאוה כזאת היא חיובית, ואכן ראוי לממש אותה בהקדם.
- אולם, בפסוק מדובר על "תאוה" באופן כללי - לא דווקא על תאוה מסוימת.
4. חכמי התלמוד (בבלי ברכות לב:) פירשו ש"עץ חיים" הוא משל לתורה, משלי יג18: "עַץ חַיִּים הֵיא לְמַחְזִיקִים בָּהּ", ומשמעות הפסוק היא "כשאדם עו שהיא עץ חיים - הדברים שהוא מתאוה להם באים ומתגשמים";
- אולם, על-פי הפשט (וכפי שפירשו כל המפרשים), הנושא של הצלע השנייה של הפסוק הוא התאוה ולא העץ, כלומר, הפסוק אומר שתאוה בא חיים, ולא שעץ חיים גורם לתאוה שתבוא.
- בנוסף לכך, אילו המסר של הפסוק היה שצריך לעסוק בתורה, היה ראוי להגיד מסר זה בפירוש, ולא להשתמש במושג "עץ חיים" שיכול ו משמעותות שונות.
5. לכן נראה לי, שהפסוק מדבר לא על המעשים אלא על המחשבה (לב = מקום המחשבות): ה"עץ חיים" בפסוק זה הוא המחשבה על התאוה ע בעבר - המחשבה על כל הדברים שהאדם התאוה להם והתגשמו. כאשר האדם חושב על כל הדברים שהתאוה להם וכבר באו והגיעו אל ההישגים הקטנים שכבר הצליח להשיג - הדבר מציל את נפשו כמו עץ חיים.
- לפי פירוש זה, הפסוק ממשיך את הרעיון של הפסוק הקודם, המלמד להתקדם בצעדים הדרגתיים, משלי יג11: "הוֹן מְהֵלָּל יִמְעֹט, וְקֶבֶץ עַל יָד יִרְבֶּה לרעיון של משלי יח14: "רוּחַ אִישׁ יִכְלָל מַחֲלָה, וְרוּחַ נִכְאָה מִי יִשְׁאָנָה".

13ג ב' לדר - יחבל לו, וירא מצוה - הוא ישלם.

מי שבז (מזלזל) גם בדבר אחד קטן מדברי ה' - חבלה (פגם) בגופו ונפשו; ומי שמתייחס ביראת כב מצוה - תהיה לו שלמות בגופו ונפשו.

המבזה דבר מה ממצוות ה', הוא חובל (מכה) בעצמו; אבל הירא מן המצוה ומגדל מעלתה, ישולם לו שכר גם בעבור זה.

הפסוק כולל שני חצאים מנוגדים:

בז הוא ניגוד של ירא: הראשון מזלזל מפחית בערכו של דבר, והשני מתייחס ביראת-כבוד.

דבר מקביל אל מצוה, ומכאן שהכוונה לדבר ה', כמו למשל במדבר 31: "כי דבר ה' בזה ואת מצותו הפר, הכרת תכרת הנפש ההוא, עונה בה", "זה הדבר אשר צוה ה'", ויקרא 13: "ואם כל עדת ישראל ישגו, ונעלם דבר מעיני הקהל, ועשו אחת מכל מצות ה' אשר לא תעשינה ואשמו", דבו תספו על הדבר אשר אנכי מצוה אתכם ולא תגרעו ממנו לשמר את מצות ה' אלהיכם אשר אנכי מצוה אתכם", ועוד.

הפסוק אינו מדבר על קיום מצוות בפועל, אלא על היחס העקרוני למצוות ה' - יחס של זלזול (בז לדבר) לעומת יחס של יראת כבוד (ירא מצוה).

הפסוק מדבר על דבר אחד ועל מצוה אחת; ייתכן שהמטרה היא להדגיש, שכאשר מדובר ביחסו העקרוני של האדם למצוות, כל דבר וכל מצוה הם בפני עצמם:

מי שמזלזל אפילו בדבר אחד מדבר ה', גם אם קיים בפועל את כל שאר המצוות, יחבל לו, כי היחס השלילי שלו לדבר אחד מדברי ה' מראה על עקרוני כלפי ה', והמשקל של זלזול זה גדול יותר משל הקיום המעשי של שאר המצוות;

ומי שמתייחס בכבוד אפילו למצוה אחת ממצוות ה', גם אם לא הצליח לקיים בפועל את כל שאר המצוות, הוא ישולם, כי היחס המכבד שלו למצוות שאילו היה יכול, היה בשמחה מקיים גם את כל שאר המצוות (מלבי"ם על הפסוק, וכן רבנו יונה בשערי תשובה א לט, ע"פ חז"ל).

יחבל הוא ניגוד של ישלם, ואפשר לפרש את הניגוד בשתי דרכים:

1. ממונית: יחבל = יילקח ממונו, כמו בשמות 25: "אם חבל תחבל שלמת רעך - עד בא השמש תשיבנו לו", דברים 17: "לא תטה משפט גר יתום בקד אלקמה" ועוד.

לפי זה, ישולם = יקבל שכר ממוני, ופירוש הפסוק הוא: המזלזל בדבר ה' ראוי לאבד את רכושו: "הבזה אחד מדברי תורה, סוף מתמשכן עליו", ביראת-כבוד למצוות ה' ראוי לקבל תשלום, שכר (רש"י).

לפי ה"חפץ חיים", הממון הוא משל לזכויות רוחניות. כשאדם אומר לשון הרע על רעהו, לוקחים מזכויותיו של האומר ונותנים לקרבן. לפי זה פיר הוא: "המזלזל בדברים שהוא אומר, ואינו מקפיד לשמור על לשונו מפני דברי גאי, יאבד את זכויותיו; ומי שמתייחס ביראת כבוד למצוות ה' לג הלשון, יקבל 'תשלום' רוחני - יקבל את אותן מצוות שנחבלו ונלקחו מהאומר.

2. גופנית: יחבל = ייפגע בגופו, כמו למשל בשמואל ב 6: "חבלי שאול סבני קדמי מקשי מות", ישעיהו 51: "באים מארץ מרחק מקצה השמים ה' לחבל כל הארץ" ועוד.

לפי זה, ישולם = יהיה שלם בגופו, יהיו לו שלום ושלוה מפגיעות, ופירוש הפסוק הוא: המזלזל בדבר ה' גורם לעצמו נזקים (מצודת דוד), והמתייחס ב' למצוות ה', מביא על עצמו שלום ושלוה.

לפי הגר"א, יש קשר רוחני בין המצוות לבין איברי הגוף. כל מצוה נותנת חיות רוחנית לאיבר מסוים בגוף (ע"פ חז"ל, יש 248 מצוות עשה, כנגד 248 הגוף); לכן, המזלזל בדבר מצוה אחת מהתורה ואינו מקיים אותה, פוגם בחיות של אותו איבר שקשור למצוה זו, וגופו נחבל וחסר; אבל מי שמתיי כבוד לכל מצוה ומצוה, גופו יהיה שלם.

רעיון דומה נמצא במשלי 16: "שמר מצוה - שמר נפשו, בזה דרכיו - יומת[ימות]".

- עד כאן פירשנו דבר = מצוה, אך יש שפירשו שהכוונה גם לבני אדם או לדברים אחרים:

3. "אל תהי בז לכל אדם ואל תהי מפליג לכל דבר, שאין לך אדם שאין לו שעה ואין לך דבר שאין לו מקום" (בן עזאי, משנה אבות ד ג; רבי נהוראי, אבות דו שלשה ועשרים).

4. "מי שלועג תמיד לדברים ולפעולות, ואין כוונתו להבזות בעליהם, אך מרחיק הדברים שאין להרחיקם ומרחיק תועלת הפעולות שיש תקוה לתיו זה נאמר: בז לדבר - יחבל לו" (כת הלצים, שערי תשובה ג קע).

ואכן הביטוי בז לדבר מזכיר את הרשעים, הבזים לזולת, כמו בבראשית 34: "ויבז עשו את הבכרה", שמואל א 27: "ובני בליעל אמרו מה ישענו זה שמואל א 42: "ויבט הפלשתי ויראה את דוד ויבזהו", נחמיה 19: "וישמע סנבלט החרני וטביה העבד העמוני וגשם הערבי וילעגו לנו ויבזו עלינו" ועוד

- ולכן, בלימוד שלו יש **חיים**, חיות, זה לא לימוד "מת" ויבש, לא לימוד שכלי בלבד, אלא לימוד שמשתף את כל צדדי הנפש של האדם, גם הרגש והדמיון.

יג15 שְׁכַל טוֹב יִתֵּן חֵן, וְדֶרֶךְ בּוֹגְדִים אֵינָהּ.

דברים הנאמרים בשכל טוב, דברי-טעם המותאמים לערכים החשובים לשומע, ייתנו לדובר חן בעיני וישכנעו אותו;

אולם הדרך של הבוגדים לשכנע את הזולת היא בכו ובאלימות, כי אינם יודעים לדבר בשכל וחן.

השכל הטוב שיש לאדם הוא יתן אותו לחן בעיני כל; ועם-כל-זה, **דרך הבוגדים** הוא איתן (חזק מאוד), ולא יועיל בעל השכל עם שכלו ורב חנו להסיר מדרך ההוא.

שכל טוב יתן חן

ודרך בוגדים איתן

כדי למצוא חן בעיני הזולת, דרוש **שכל טוב**. כדי להבין טוב יותר את הביטוי, נעיין בפסוק נוסף נזכר:

שמואל א כה3: "וְשֵׁם הָאִישׁ נָבֵל, וְשֵׁם אִשְׁתּוֹ אֲבִיגַיִל; וְהָאִשָּׁה טוֹבַת שְׁכָל וַיִּפֹּת תְּאֵר, וְהָאִישׁ קָשָׁה וְרָע וְהוּא כָּלְבון[כָּלְבִי]".

החצי הראשון של פסוקנו אכן מתאים לאביגיל: היא היתה אישה טובת שכל, והשכל הטוב שלה נ בעיני דוד - היא מצאה חן בעיניו, והצליחה לשכנע אותו שיתן חנינה לנבל, ולא ייצא למלחמה נגדו אם כך, כדי ללמוד איך למצוא חן בעיני הזולת, יש להתבונן במעשיה של אביגיל בפרק זה (פסוק) ואכן, מכל פסוק בקטע ניתן להפיק לפחות רעיון אחד שיכול לעזור לנו למצוא חן בעיני הזולת ולשכ

בפרט, עקרון השכל הטוב הוא, **לשכנע את האדם מתוך הערכים החשובים לו עצמו**. לדוגמה, שכ "וַעֲתָהּ, אֲדֹנִי, חֵי ה' וְחֵי נַפְשָׁךְ, אֲשֶׁר מִנְּעֶךָ ה' מִבּוֹא בְּדָמַיִם וְהוֹשַׁע יָדְךָ לִי; וְעַתָּה, יִהְיוּ כָּנָבֶל אִיכָר וְ אֶל אֲדֹנִי רָעָה": בפרק הקודם, דוד עצמו מנע מאנשיו לשפוך את דמו של שאול במערה. הד התפרסם בציבור, ונודע שלדוד חשוב להימנע משפיכות דמים. אביגיל השתמשה בעקרון זה כדי ל

ודרך בוגדים איתן

אם החצי הראשון של הפסוק מדבר על אביגיל, אז החצי השני מדבר על נבל. הכינוי "בוגד" אמנו ביחס לנבל, אבל כל התנהגותו של נבל היתה בוגדנית - הוא בגד בדוד ואנשיו, שעזרו לרועי הצאן רצה לשלם להם את שכרם; והדרך של אותו בוגד היתה איתנה וחזקה - שום דבר לא הצליח לשנות את דעתו - אפילו לא השכל הטוב של א שאמרו נעריו שם, בהמשך הפרק - **והאיש בן בליעל מדבר אלי**).

לסיכום

הפסוק רומז לסיפור של אביגיל ונבל, אבל המסר העולה ממנו הוא כללי יותר:

- כדאי לך לדבר את דבריך **בשכל טוב** - כך תצליח למצוא חן בעיני הזולת ולזכות לחנינה;
- עם כל זה, כדאי לך לדעת שלא כולם יושפעו; יש אנשים **בוגדים** ובני-בליעל שמחזיקים באיתנות בדרכם הרעה, ושום דברי שכל לא יעזרו מהם חנינה; הם לא משתמשים בשכל אלא בכוח ואלימות, משלי כג9: "בְּאֲזְנֵי כְסִיל אֶל תִּדְבֹּר, כִּי יָבוֹז לְשֹׁכֵל מִלִּיךְ".

יג16 כל עֲרוֹם יַעֲשֶׂה בְּעֵצָה, וַיְכַסִּיל יִפְרֹשׁ אֹתָהּ.

אדם ערום (פיקח וזהיר) עושה את כל מעשיו בצורה ממתוך מודעות והיכרות קרובה ומעמיקה; אולם אדם פורש (מפזר) את מעשיו על שטח נרחב ועושה אותם (שטחיות).

כל מעשה הערום המה בדעת וכוונה מיוחדת, ואם כי לא יבינו כל; אבל הכסיל פורש (שוטח) אולתו למען יכירו הכל כי אולת הוא.

הדעת היא תשומת לב והיכרות קרובה, רוב המפרשים פירשו את הפסוק באופן כללי - הערום (הפיקח) יודע מה הוא עושה, והכסיל נוהג "כל ערום יעשה בדעת" - לזה ישיג המבוקש, ואולם הכסיל יפרוש אולתו על כל דרך אשר ילך בלא ילך בשום חלק מהדרך לפי הראוי, ולזה ימנעו ממנו מבוקשיו (רלב"ג).

אולם רש"י פירש את הפסוק על דוד לעומת אחשוורוש: "כל ערום יעשה בדעת" - מעשהו, כגון דוד: 'יבקשו לאדוני המלך נערה בתולה...' (מל) ויכסיל יפרוש אולת - זה אחשוורוש: 'זיפקד המלך...' (אסתר ב); יודעים היו שלא ישא לכולם, ומי שהיה לו בת הטמינה.

עבדי דוד ועבדי אחשוורוש רצו להשיג אותה מטרה - למצוא אישה חדשה עבור המלך שלהם; אבל עבדי דוד ייעצו לו לעשות את החיפוש בצורה לעבור בשקט ובצנעה בארץ ישראל ולחפש אישה מתאימה; בעוד שעבדי אחשוורוש ייעצו לו "לפרוש רשת" - להזמין את כל הנשים היפור ל"מבכנים" בארמון (ומעניין שהפועל "פרש" מזכיר את שם הממלכה "פרס").

במושגים של ימינו היינו אומרים, שעבדי דוד נקטו ב"פרסום ממוקד", ועבדי אחשוורוש השתמשו ב"פרסום המוני". מכאן, שספר משלי מתנגד ל-ח

יג17 מִלֶּאךְ רָשָׁע יִפְלֵ בְּרָעָה, וַיֵּצֵר אֱמוּנִים מִרְפָּא.

מלאך (שליח), המבצע שליחות של רשע, גם הוא וייענש על המעשה הרע שעשה, ולא יוכל להגיד "רק פקודה"; אולם ציר (שליח) השומר על נאמנות כי נאמן לה' אך גם לשולחו - ירפא ויתקן את השליו שלא יהיה בה רשע.

מלאך (שליח) רשע, המשנה מדברי משלחו לרעה, הוא בעצמו יפול בהרעה ההיא; אבל ציר (שליח) מאנשי אמונים ירפא עוד את דבר השליחות, אם יראה בדבר חולשה מצד מה ירפאנה במתק הלשון.

מיהו מלאך רשע?

1. שליח למשימה של רשע (ע"פ הרב דוד קליר, שיעור על משלי יג, בית-כנסת אחוה קרית מוצקין, שנת ה'תשס"ו). פירוש זה מתאים לדברי חז"ל "אין שליח לדבר עבו מב": כשמבקשים משליח לעבור עבירה, הוא כבר לא 'שליח', הוא אדם עצמאי ואחראי למעשיו (ראו אין שליח לדבר עבירה / אהרן קירשנבאום).
  2. שליח הפועל בשליחותו של רשע, גם אם השליחות עצמה אינה מרושעת; כמו שליחיו של אחזיה מלך יהודה (ראו "הקבלות").
  3. שליח שהוא רשע, שליח המועל בשליחותו, "המשנה מדברי משלחו לרעה" (מצודות), כמו בלעם שניסה לקלל את ישראל בניגוד לרצון ה' (רש התיירים שהוציאו דיבה על הארץ במקום להכין את בני ישראל לכיבושה (מלבי"ם); וציר אמונים = שליח נאמן, המקיים את שליחותו בצורה טובה ומשפר אותה בהתאם לנסיבות (מצודות, רבי יונה).
- אמנם, לפי פירוש זה לא ברור מה החידוש, מדוע דווקא "מלאך רשע", והרי כל רשע אמור ליפול ברע, לא משנה אם הוא במקרה גם משמש כשלי

מיהו ציר אמונים?

ציר אמונים הוא שליח נאמן. אולם המילה אמונים, בלשון רבים, רומזת שיש כאן נאמנות כפולה: הוא נאמן גם למי ששלח אותו אך גם למי שאליו ה כאשר שליח נאמן מקבל פקודה של רשע, האמורה לגרום נזק לזולת, הוא לא ימלא את הפקודה כלשונה אלא ירפא ויתקן אותה, כך שלא תגרום ולא תהיה בכלל מעשה "רשע". הוא לא יפר פקודה באופן הפגנתי, אך גם לא יקיים את הצדדים המרושעים של הפקודה (ראו "הקבלות").

כמה אנשים בתנ"ך קיבלו פקודה לעשות מעשה רשע, ולא ביצעו אותה, אך גם לא הפרו אותה בהפגנתיות, אלא ריפאו אותה:

א. בימי מלכות דוד היתה בצורת ממושכת, ודוד הגיע למסקנה שהבצורת נובעת מהפגיעה בגבעונים. דוד הציע לגבעונים פיצוי, והם דרשו להסג שבעה מבני שאול כדי שיוכלו להוקיע אותם - להרוג אותם ולתלות את גופתם (שמואל ב כא 8-14): "וַיִּקַּח הַמֶּלֶךְ אֶת שְׁנֵי בְנֵי רִצְפָּה בַת אִיָּה: לְשָׂאוֹל אֶת אֶרְמֹנִי וְאֶת מִפְבֹּשֶׁת וְאֶת חֲמִשָּׁת בְּנֵי מִיכַל בַּת שָׂאוֹל אֲשֶׁר יָלְדָה לְעֶדְרִיָּאל בֶּן בְּרוּזִי הַמַּחֲלָתִי. וַיִּתְּנֵם בְּיַד הַגִּבְעָנִים וַיְקִיעֵם בְּהָר לִפְנֵי שְׁבַעֲתִים [שְׁבַעֲתָם] יָתֵד וְהֵם [וְהֵמָּה] הָמְתוּ בִימֵי קִצִּיר בְּרָאשֵׁינִים תַּחֲלַת [בְּתַחֲלַת] קִצִּיר שְׁעָרִים. וַתִּקַּח רִצְפָּה בַת אִיָּה אֶת הַשֶּׁק וַתִּטְהֹר לָהּ אֶל הַצֹּר קִצִּיר עַד נִתַּף מֵימָם עֲלֵיהֶם מִן הַשָּׁמַיִם וְלֹא נִתְּנָה עוֹף הַשָּׁמַיִם לִנְוֹחַ עֲלֵיהֶם יוֹמָם וְלַיְלָה. וַיַּגֵּד לְדָוִד אֶת אֲשֶׁר עָשְׂתָה רִצְפָּה בַת שָׂאוֹל. יָב וַיִּלָּךְ דָּוִד וַיִּקַּח אֶת עֲצְמוֹת שָׂאוֹל וְאֶת עֲצְמוֹת יְהוֹנָתָן בְּנוֹ מֵאֵת בְּעָלִי זָבִישׁ גִּלְעָד אֲשֶׁר גָּנְבוּ אֹתָם מִכְרֹב בֵּית שֵׁן אֲשֶׁר תְּלוּם שֵׁם הַפְּלִשְׁתִּי שָׁמָּה [פְּלִשְׁתִּים] בְּיוֹם הַכּוֹת פְּלִשְׁתִּים אֶת שָׂאוֹל בְּגִלְבָּעַ. וַיַּעַל מִשָּׁם אֶת עֲצְמוֹת שָׂאוֹל וְאֶת עֲצְמוֹת יְהוֹנָתָן בְּנוֹ וַיֹּאסְפוּ אֶת עֲצְמוֹת הַמּוֹקְעִים. וַיִּקְבְּרוּ: שָׂאוֹל וַיְהוֹנָתָן בְּנוֹ בְּאֶרֶץ בְּנִימִן בְּצִלְעַ בְּקֶבֶר קִישׁ אֲבִיו וַיַּעֲשׂוּ כֹל אֲשֶׁר צִוָּה הַמֶּלֶךְ וַיַּעֲתֵר אֱלֹהִים לְאֶרֶץ אַחֲרֵי כֵן."

רצפה בת איה בוודאי ראתה בפקודה זו פקודה של רשע, שהרי לפי התורה יש לקבור גם אנשים שהוצאו להורג כדן, דברים כא23: "לֹא תִלִּין נִבְלָתוֹ כִּי קְבוּר תִּקְבְּרֶנּוּ בְּיוֹם הַהוּא, כִּי קָלַלְתָּ אֱלֹהִים תְּלוֹי, וְלֹא תִטְמֵא אֶת אֲדָמְתְּךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ נִחְלָה."

כדי למנוע את ביזיון המת, הקימה רצפה אוהל ליד גופות המתים, ושמרה עליהם מפני החיות; כך, מצד אחד, היא הביעה מחאה על הפקודת לתורה, ומצד שני לא הפרה אותה באופן בוטה ולא פגעה בכבוד המלך דוד. בסופו של דבר המחאה שלה הועילה, דוד קיבל את תוכחתה השק לקבור את המתים (ע"פ שלומית אגוזי, "יצירת אומנות כחידה"). כך ריפאה רצפה את פקודתו של דוד מבלי להפר אותה - "וציר אמונים מרפא".

ב. כמה דורות מאוחר יותר, בימי אליהו הנביא, חלה אחזיה בן אחזב מלך ישראל, ושלח שליחים לדרוש בבצל זבוב אלהי עקרון אם יחיה בתגובה (מלכים ב 6-2): "וַיִּפֹּל אַחֲזִיָּה בְּעַד הַשִּׁבְכָה בְּעֵלְיָתוֹ אֲשֶׁר בְּשֶׁמְרוֹן, וַיִּחַל: וַיִּשְׁלַח מַלְאָכִים, וַיֹּאמְרוּ אֲלֵיהֶם 'לָכוּ דְרֹשׁוּ בְּבַעַל זָבֹוב אֱלֹהֵי עֶקְרוֹן מִחֲלֵי זֶה'. וּמִלֶּאכֶּה ה' דָּבָר אֶל אֱלֹהֵי הַתְּשֻׁבִי 'קוּם! עֲלֵה לְקִרְאֵת מַלְאָכֵי מֶלֶךְ שְׁמֵרוֹן וְדַבֵּר אֲלֵיהֶם 'הַמִּבְלִי אֵין אֱלֹהִים בְּיִשְׂרָאֵל אֲתֵם הַלְכִים לְדֹרֶשׁ אֱלֹהֵי עֶקְרוֹן? וְלָכֵן כֹּה אָמַר ה': הַמִּטָּה אֲשֶׁר עָלִיתָ שָׁם לֹא תֵרַד מִמֶּנָּה כִּי מוֹת תָּמוּתוּ!" וַיִּלָּךְ אֱלִיָּהוּ. וַיָּשׁוּבוּ הַמַּלְאָכִים אֵלָיו, וַיֹּאמְרוּ אֲלֵיהֶם 'מָה זָ וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו 'אִישׁ עָלָה לְקִרְאֵתָנוּ, וַיֹּאמְרוּ אֵלֵינוּ 'לָכוּ שׁוּבוּ אֶל הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר שָׁלַח אֲתֶכֶם וְדַבְּרֶתֶם אֵלָיו: כֹּה אָמַר ה': הַמִּבְלִי אֵין אֱלֹהִים בְּיִשְׂרָאֵל לְדֹרֶשׁ בְּבַעַל זָבֹוב אֱלֹהֵי עֶקְרוֹן? לָכֵן הַמִּטָּה אֲשֶׁר עָלִיתָ שָׁם לֹא תֵרַד מִמֶּנָּה כִּי מוֹת תָּמוּתוּ!"

השליחים היו במצב לא פשוט - מצד אחד הם נאמנים למלך וצריכים למלא את פקודותיו, ומצד שני הם בני ישראל כשרים המעוניינים לעשות ולקיים את דברי הנביא. הפתרון שמצאו המלאכים היה, לקיים את דברי הנביא, אבל לעשות זאת באופן שיגרום למלך לחשוב שהם מילאו גם א שלו: הם לא ציינו את שמו של אליהו, שהיה ידוע כאויב של בית המלוכה עוד מימי אחזב ואיזבל (ראו מלכים א יט2, מלכים א כא20); הם קראו לו ו והם ציינו שהאיש בא לקראתנו, מהכיוון שהלכנו אליו, מכיוון עקרון; היה אפשר לחשוב שהוא נביא שבא מעקרון. אחזיה רצה לדעת אם יחי והשליחים מצאו איש שהגיע מכיוון עקרון וניבא להם שאחזיה ימות, כך שאחזיה קיבל תשובה. השליחים מילאו את פקודתו בלי לעבור על נ וציר אמונים מרפא (באופן דומה פירש הרב אלחנן סמט ב"פרקי אליהו").

בהמשך, אחרי שאחזיה קיבל את תשובת אליהו, הוא שלח שלוש מחלקות של חיילים כדי לתפוס אותו (מלכים ב 15-9): "וַיִּשְׁלַח אֱלִיָּהוּ שָׁר חֲמִשָּׁיו וַיַּעַל אֵלָיו וְהָנָה יָשָׁב עַל רֹאשׁ הָהָר, וַיְדַבֵּר אֵלָיו 'אִישׁ הָאֱלֹהִים! הַמֶּלֶךְ דָּבָר, רָדָה!'. וַיַּעֲנֶה אֱלִיָּהוּ וַיְדַבֵּר אֶל שָׂר הַחֲמִשִּׁים: 'וְאַם אִישׁ אֱלֹהִים אָנִי, תַּ הַשָּׁמַיִם וְתֹאכַל אֹתָךְ וְאֵת חֲמִשָּׁיךְ! וְתֵרַד אִשׁ מִן הַשָּׁמַיִם, וְתֹאכַל אֹתוֹ וְאֵת חֲמִשָּׁיו. וַיִּשָּׁב וַיִּשְׁלַח אֵלָיו שָׂר חֲמִשִּׁים אַחֵר וְחֲמִשָּׁיו, וַיַּעַן וַיְדַבֵּר: הָאֱלֹהִים! כֹּה אָמַר הַמֶּלֶךְ: מִהֲרָה רָדָה!'. וַיַּעַן אֱלִיָּהוּ וַיְדַבֵּר אֲלֵיהֶם: 'אִם אִישׁ הָאֱלֹהִים אָנִי, תֵּרַד אִשׁ מִן הַשָּׁמַיִם וְתֹאכַל אֹתָךְ וְאֵת חֲמִשָּׁיךְ! וְתֵרַד אִשׁ הַשָּׁמַיִם, וְתֹאכַל אֹתוֹ וְאֵת חֲמִשָּׁיו. וַיִּשָּׁב וַיִּשְׁלַח שָׂר חֲמִשִּׁים שְׁלֹשִׁים וְחֲמִשָּׁיו, וַיַּעַל וַיִּבֵּא שָׂר הַחֲמִשִּׁים הַשְּׁלִישִׁי, וַיִּקְרַע עַל בְּרָכָיו לִנְגַד אֱלִיָּהוּ, וַיְדַבֵּר אֵלָיו: 'אִישׁ הָאֱלֹהִים! תִּיקֵר נָא נִפְשִׁי וְנִפֹּשׁ עֲבָדֶיךָ אֵלֶּה חֲמִשִּׁים בְּעֵינֶיךָ! הִנֵּה יֵרֶדָה אִשׁ מִן הַשָּׁמַיִם וְתֹאכַל אֶת שְׁנֵי שָׂרֵי הַחֲמִשִּׁים הָרָא חֲמִשָּׁיָהֶם, וְעַתָּה תִּיקֵר נִפְשִׁי בְּעֵינֶיךָ!'. וַיְדַבֵּר מִלֶּאכֶּה ה' אֶל אֱלִיָּהוּ 'רֵד אִתּוֹ, אֶל תִּירָא מִפְּנֵי; וַיִּקֶּם וַיֵּרַד אוֹתוֹ אֶל הַמֶּלֶךְ"*

הפעם השליחות שקיבלו שרי החמישים היתה חוקית - מותר למלך לקרוא לנתין שלו להתייצב לפניו; אולם השולח - אחזיה מלך ישראל - היה איזבל, גורה גור דין מוות על אליהו (מלכים א 20), והוא הלך בדרכה, ומסתבר שרצה להביא את אליהו כדי לבצע בו את גור הדין של אמו. כדי אליהו, ה' הרג את החיילים שבאו לעצור אותו, והתקיים בהם הפירוש השני של הפסוק: מלאך [של אדם] רשע ייפול ברע. שר החמישים השלישי נהג בחכמה - הוא נכנע לפני אליהו והתחנן לפניו שירחם עליו ויבוא איתו לשומרון. כך הצליח לשמור על שתי הנאמנו הוא נשאר נאמן למלך ומילא את פקודתו להביא את אליהו, אך גילה נאמנות גם לה' ולאליהו בכך שליווה את אליהו לשומרון והגן עליו מפני ריפא את השליחות וניצל ממוות - וציר אמונים מרפא.

ג. רעיון דומה נזכר גם במשלי כד21: "יָרָא אֶת ה' בְּנֵי וְנִמְלָךְ, עִם שׁוֹנִים אֶל תִּתְעָרֵב" - יש לירוא את ה' וגם את המלך, וכשיש סתירה ביניהן יראת ליראת המלך, אך גם במצב זה יש להשתדל שלא לפגוע במלך (באופן דומה פירש מלבי"ם).

ד. באופן דומה פסק הרב מרדכי אליהו זצ"ל: "אנחנו לא סרבני פקודה לשמה, אבל... אם חייל נשלח לבצע משימה כזאת ואין לו דרך להתחמק. יע דים ויאמר: 'אין לי כוח! אין לי יכולת'" (ערוך 7, 9.6.2005).

ראו עוד על סרבנות וציות בימי שאול ודוד: הרב אליהו מאל, "אורות מציון" על ספר שמואל.

יג18 ריש וקלון פורע מוסר, ושומר תוכחת יכבד.

הפורע (מתייחס בביטול ל-) דברי מוסר (ביקורת) שמותחים עליו - יקו (עוני) וקלון (בידון); אולם השומר בליבו ומתייחס ברצינות לדברי (ביקורת) שמותחים עליו - יזכה לכבוד.

ריש עניות ובזיון מעותדים לבוא על הפורע (מבטל) המוסר; אבל השומר בלבו דברי התוכחות, ינובד מן הבריות.

מוסר ותוכחת הם מושגים המציניים ביקורת; האמנם צריך לקבל כל עצה ודבר-ביקורת שאומרים לנו, לא משנה מה הנימוקים שלו?

נראה לי שלא: בלשון המקרא, הפועל פרע אין משמעו "לא קיבל", אלא "פרק, פרץ, שיחרר לגמרי".

לפי זה, פורע מוסר הוא אדם שמשחרר לגמרי את דברי הביקורת שאומרים לו - הוא אינו מתייחס אליהם כלל, לא חושב עליהם ולא נותן להם כל "זורק אותם לכל הרוחות". אדם כזה עלול להפסיד דברי-ביקורת מועילים, ולעשות מעשים שיצטער עליהם.

לא חייבים לקבל את כל העצות שנותנים לנו, אך צריך להתייחס לכולן ברצינות ובשיקול-דעת, ולא לפרוע אותן.

יג19 תאווה נהיה תערב לנפש, ותועבת פסילים סור מרע.

תאווה שנהיית (מתממשת) נותנת תחושה ערבה (מתוקה ונעימה) לנפש; הכסילים מתעבים (שונאים) לסור ולהימנע ממעשים רעים שהם מתאווים / כדי לשכנע כסילים להימנע ממעשים רעים, אפשר להסביר להם שאדם מצליח להיות (לשבור) נותנת לו תחושה ערבה ומתוקה, ולכן, שהם מתעבים לסור מרע כדאי להם לשבור את התאווה לשם הנאה.

כאשר נהיה (נשברה) תאווה האדם בענייני הגוף, אז תערב (תמתק) לנפש המשכלת, כי אז תשכיל; אבל הרשעים, דבר תעוב הוא להם כאשר המה סרים מן הרע מחסרון התאווה, כי יותר יחפצו שיתאוו לעבירה ויעשוה.

מה נהיה?

המפרשים פירשו את המילה בשתי דרכים מנוגדות:

1. נהיה = הווה, מתממשת (מהשורש היה); נפש = הצד החומרי של החיים; תאווה נהיה תערב לנפש = כשתאווה של אדם הווה ומתממם ערב ונעים לנפשו החומרנית. ולכן הכסילים (השונאים ללמוד) מתעבים כל דבר שיכול לגרום להם לסור מרע, כל לימוד שעלול להביא למסקנה שו לשנות את אורח החיים שהתרגלו אליו (ע"פ רש"י, מלבי"ם).

2. נהיה = נשברה (כמו בדניאל 27: "וְאֵנִי דְנִיָּאל נְהִיֵּיתִי וְנִחַלִּיתִי", ודומה לישעיהו 11: "וְאֵבָא עָלֶיךָ רָעָה לֹא תִדְעִי שְׁחָרָה, וְתִפֹּל עָלֶיךָ הוֹה לֹא תוֹכֵלִי תאווה נהיה תערב לנפש = כשהאדם מצליח להוות ולשבור את תאוותו, הדבר ערב ונעים לנפשו, הוא נהנה מתחושת ההצלחה והעוצמה שבכיבוש רלב"ג, מצודות, הגר"א).

הפירושים משלימים זה את זה באופן נפלא: הפירוש השני הוא התרופה והפתרון לבעיה החינוכית שמתאר הפירוש הראשון. הכסילים מתעבים ו לכן לא צריך לדרוש מהם ישירות שיפסיקו לעשות רע, אלא לעורר בהם את הרצון לשבור את תאוותם דווקא מתוך מניע אגואיסטי - מתוך הערבות שבשליטה העצמית.

יג20 הולך[הולך] את חכמים וחכמים[חכם], ורעה כסילים ירוע.

מי שהולך לצדם של חכמים - ילמד מהם ויהיה חכם יותר; ומי שמתרו כסילים - יושפע מההתנהגות שלהם שלהם ויהיה רע יותר.

/ כדאי לך ללכת עם חכמים - כך תתקדם ותהיה חכם יותר; אך אם להיות רועה (מנהיג) של כסילים - תתרועע, תחלש ותתנוון, ותהיה טיפש

הולך את חכמים יחכם - כי ילמד מהם; והמחבר עצמו לכסילים להיות לו לרעים, ירוע (ישובר וירוצץ) עמהם, כי ילמוד מהם וגמולו ישיב לו.

1. הרמב"ם פירש את הפסוק על אדם שגר בין חכמים / כסילים לאורך זמן, ומושפע מהם באופן מן הלכות דעות ו). הוא גם קישר אותו לפסוקים נוספים המביעים רעיון דומה:

"דרך ברייתו של אדם להיות נמשך בדעותיו (=מידותיו) ובמעשיו אחר ריעיו וחבריו, ונוהג במדינתו. לפיכך צריך אדם להתחבר לצדיקים ולישב אצל החכמים תמיד, כדי שילמוד ממעשיהם; ו הרשעים ההולכים בחושך, כדי שלא ילמוד ממעשיהם. הוא ששלמה אומר, משלי 20: "הלוך[הולך] ; וחכם[?חכם], ורעה כסילים ורוע".

ואומר, תהלים 1: "אֲשֶׁרִי הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא הֵלֵךְ בְּעֶצֶת רָשָׁעִים, וּבְדֶרֶךְ חֲסָאִים לֹא עָמַד, וּבְמוֹשֵׁב לִצְיִים לֹ וכן, אם היה במדינה שמנהגותיה רעים, ואין אנשיה הולכים בדרך ישרה - ילך למקום שאנשי ונוהגים בדרך טובים. ואם היו כל המדינות שהוא יודען ושומע שמועתן נוהגים בדרך לא טובה, כמו או שאינו יכול לילך למדינה שמנהגותיה טובים, מפני הגייסות או מפני החולי - יישב לבדו יחי שנאמר, איכה 28: "יֵשֶׁב בְּדֶד וַיָּדַם, כִּי נָטַל עָלָיו".

ואם היו רעים וחטאים, שאין מניחין אותו לישב במדינה אלא אם כן נתערב עימהן ונוהג במנהגן ה למערות ולחווהים ולמדברות ואל ינהיג עצמו בדרך חטאים, כעניין שנאמר, ירמיהו 10: "מִי יִתְּנֵנִי בְּנִי אֲרָחִים, וְאֶעֱזָבָה אֶת עַמִּי וְאֶלְכָה מֵאֲתָם; כִּי כָלָם מִנְּאֻפִּים, עֲצָרָת בְּגָדִים".

2. וחכמי המדרש פירשו את הפסוק גם על אדם שהולך עם חכמים / כסילים באופן חד פעמי, ו. ההשפעה היא בעיקר תדמיתית:

"משל למי שנכנס בחנותו של בשם, אף על פי שאינו מוכר לו ואינו לוקח ממנו, הוא יוצא וריחו נודף, מבושמין, ואין ריחו זו ממנו כל היום, עליו הוא אומר הולך את חכמים יחכם...

משל לאחד שנכנס לחנותו של בורסקי, אף על פי שאינו מוכר לו ואינו לוקח ממנו, הוא יוצא, ריחו מלוכלבין, ואין ריחו וריח בגדיו זו ממנו כל היום, ועליו הוא אומר ורועה כסילים ירוע.

כך, כל מי שהוא מהלך עם חכם, כל מי שרואה אותו אומר אילולי לא היה זה חכם, לא היה הולך כמותו; וכל מי שהוא הולך עם כסיל, מי שרואה אותו אומר אילולי שהוא כסיל לא היה הולך עם (מדרש משלי בבורר).

עוד על השפעת הסביבה בספר משלי:

משלי 24-25: "אֵל תִּתְּרַע אֶת בְּעַל אָף, וְאֶת אִישׁ חַמּוֹת לֹא תְבֹא. פֶּן תִּאָּלֶף אֲרַחְתּוֹ[אֲרַחְתּוֹ], וְלֹךְ לְנִפְשָׁךְ"*

משלי 7: "נֹדֵעַר תּוֹרָה בֶּן מִבִּין, וְרָעָה זֹלָלִים יְכָלִים אָבִיו"*

משלי 3: "אִישׁ אֲהֵב חֻקָּה יִשְׁמַח אָבִיו, וְרָעָה זִנּוּת יֵאָבֵד הוֹן"*

משלי 20: "אֹדֵעַר נִחְמָד וְשָׁמֵן בְּנוֹה חֶכֶם וְכָסִיל אָדָם יִבְלָעֵנּוּ"*

לפסוק יש גירסת קרי וכתוב. הקרי מתאר כלל: "הולך את חכמים יחכם", והכתיב הוא המסקנה המעשית: "הלוך את חכמים - וחכם".

רועה

1. רועה = מתרועע, מכר ושותף; כסילים = שונאי חכמה; רועה כסילים = המתרועע ומתיידד עם כסילים, ירוע = יהיה רע כמותם (רמב"ם, הלכות דעות ו); ראו "הקבלות".

2. רועה = מנהיג, כמו רועה צאן; רועה כסילים = מנהיג של חבורת כסילים. לפי זה, הפסוק בא ללמדנו, שעדיף להיות טפל לחכמים מאשר להיות מנהיג של כסילים, וכדברי חז"ל: "הוי זנב לאריות ואל תהיה ראש לשועלים" (מתיא בן חרש, משנה אבות ד טו; ראו ר' יונה גירונדי, הגר"א, מלבי"ם ורמ"ד ואלי על פסוקו). אמנם אצלנו לא נאמר שיש להיות "זנב לחכמים", כי אצל החכמים אין ראש וזנב, הם עובדים בשיתוף-פעולה ומכבדים זה את זה כשווים.

מדוע רועה כסילים ירוע ולא יכסל?

אולי משום שהסביבה לא משפיעה על האדם בכל התכונות, אלא רק בחלקן:

החצי הראשון של הפסוק מדבר רק על חכמים = היודעים ללמוד וללמד, ולא (למשל) על נבונים = היודעים להסיק מסקנות, או על משכילים = היודעים איך להצליח; אדם שמסתובב עם חכמים - ילמד מהם ויהיה חכם כמותם, כי הם יודעים ללמד; אך אדם שמסתובב עם נבונים או משכילים - לא בהכרח ילמד מהם ויהיה נבון ומשכיל כמותם; ייתכן שהחכמה נובעת מהשפעת הסביבה, אך הבינה והשכל נובעים מכישרון מולד.

החצי השני של הפסוק אומר רק שהרועה כסילים ירוע = יהיה רע, ולא שהרועה כסילים יהיה כסיל; אדם חכם שמתרועע עם כסילים, לא יאבד את חכמתו, אבל הוא עלול לאבד את ערכיו. מכאן, שעדיף להיות בחברתם של אנשים טיפשים אך טובי לב, מאשר בחברתם של אנשים חכמים ורעים.

יג21 חֲטָאִים תִּכְרֹךְ כַּעֲה, וְאֵת צַדִּיקִים יִשְׁלַם טוֹב.

הצרות הרעות ירדפו את החטאים עד ששיגו אותם, הם יוכלו להתחמק זמני אבל בסופו של דבר יפגעו; והצדיקים בסופו של דבר יקבלו הטוב המגיע להם באופן מושלם.

/ ראוי לרדוף את החטאים ולא להרפות מהם עד שמביאים עליהם את המגיעה להם; וראוי להשלים עם הצדיקים ולתת להם את הטוב המגיע

הרעה שעושים החטאים היא תרדף אותם עד השמדם, כי תקטרג עליהם; והזכות שאת (עם) הצדיקים הוא ישלם להם שכר טוב, כי יליץ טובה עליהם.

רידף = רדף בבניין פיעל = השתדל להידבק אל-.

מה המשמעות המעשית של הפסוק?

1. אזהרה לחוטא, שלא יחשוב שיצליח להתחמק מעונש כי בסופו של דבר הרעה תשיג אותו; כמו בדברים כח45: "וְבָאוּ עֲלֶיךָ כָּל הַקְּלָלוֹת הָאֵלֶּה וְיִרְדְּפוּךָ וְהִשִּׁיגוּךָ עַד שְׁמֶדְךָ, כִּי לֹא שָׁמַעְתָּ בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ לְשָׁמֵר מִצְוֹתַי וְחֻקֹּתַי וְאָשֶׁר צִוִּיתִי." ומצד שני, הבטחה לצדיק, שלא ידאג כי בסופו של דבר הטובה תשיג אותו; כמו בדברים כח2: "וְבָאוּ עֲלֶיךָ כָּל הַבְּרָכוֹת הָאֵלֶּה וְהִשִּׁיגוּךָ כִּי תִשְׁמַע בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ" וכמו בתהלים כג6: "אֵךְ טוֹב וְחֶסֶד יִרְדְּפוּנִי כָּל יְמֵי חַיִּי וְשִׁבְתִּי בְּבֵית ה' לְאָרְךָ יָמִים".

2. אזהרה שלא להתחבר לחוטא, כי הרעה רודפת אחריו ובסופו של דבר תשיגו, כמו במשלי א10: "בְּנִי! אִם יִפְתּוֹךְ חֲטָאִים - אֵל תֵּבֵא". ומצד שני, הנחיה להתחבר לצדיק, כי מי שאת (עם) הצדיקים - גם לו ישלם טוב.

3. הנחיה לשלטון, לרדוף את הרשעים ולשלם שכר לצדיקים (ראו "הקבלות").

4. הנחיה לשלטון, לפתח דרכי-ענישה שבהן הרשע מעניש את עצמו: הפעולה הרעה שעשו החטאים, היא עצמה תרדוף אותם עד שתפגע בהם; ולעומתם - המעשה הטוב שעשו הצדיקים, הוא עצמו ישלם להם שכר טוב. הנחיה דומה נזכרת בפסוקים רבים נוספים; ראו משלי כו27: "כֹּהֵל שֹׁחַת כֶּה יִפֹּל, וְגִלְלֵל אֶבֶן אֵלָיו תָּשׁוּב".

פסוק אחד אומר, שמואל ב כב38: אִיבִי וְאַשְׁמִידֶם, וְלֹא אָשׁוּב עַד צֵרִיךְ לִרְדּוֹף אֶת אוֹיְבֵינוּ וְלִהְשֹׁן לֹא לִרְחֹם וְלֹא לוֹוֹתֵר.

פסוק שני אומר, קהלת ג15: "וְהָאֵל אֶת נִרְדְּף" - אלהים אוהב ז הנרדפים. וכדברי חז"ל: אפילו רודף אחרי רשע - האלהים נ הנרדף ומושיע אותו!

הפסוק שלנו הוא הפסוק השליש ביניהם: חטאים תרדף רעה - אחרי האויבים כל עוד הם ד רדיפה נובעת מהמעשים הו האדם; כשאדם מפסיק לעשות למוטב, יש להפסיק לרדוף אותו העבר, כי בסופו של דבר האלד את נרדף.

אדם טוב ראוי להנחיל את הונו גם לבניו וגם לבני בניו; אולם אדם חו ראוי להנחיל את הונו לצאצאיו - החיל (הרכוש) שלו צפון (שמור) לצדיק. / אדם טוב מתחתן ומוליד בני בנים ומנחיל להם את רכושו; אולם אינו מתחתן ואין לו צאצאים וכל רכושו צפון ושמור לשימוש הצדיקים.

איש טוב ינחיל נחלתו אף לבני בניו; אבל חיל (עושר) החוטא הוא צפון לצדיק, ואפילו לבניו לא ינחיל.

1. כתוב בבראשית 18: "ויאמר ה' אלהים 'לא טוב היות ה' אֶעֱשֶׂה לִּי עֶזְרָא כְּנֶגְדִּי'; אדם שנמצא לבדו אינו 'טוב' כי למלא את התפקיד שלשמו נוצר - הדורש שיתוף פעול ילדים*; רק אדם שיש לו יכולת לשתף פעולה עם אחר טוב. גם בספר משלי נאמר, משלי יח22: "מִצָּא אִשָּׁה וַיִּפְקֶךָ רָצוֹן מֵהָ" - המוצא נקודות טובות באשתו זוכה ולעזרתו בהקמת ביתו*. מכאן:

טוב ינחיל בני בנים = אדם טוב, שמסוגל לשתף פעול נקודות טובות באחרים, יכול למצוא אישה ולהוליד בנים ולהוריש להם את רכושו;

וצפון לצדיק חיל חוטא = אדם שהוא חוטא, כלונ חיסרון בתחום זה של נישואין, ואינו לוקח אישה, ל צאצאים להוריש להם את רכושו, וכל רכושו יהיה צו לטובת הצדיקים המקיימים מצוה זו.

2. הפסוק שלנו מדבר על ירושה חומרית; פסוק א שהצדיק זוכה להנחיל לצאצאיו גם את מורשתו הרוח 311ט: "עֲטֹרַת תְּפָאֶרֶת שִׁיבָה בְּדֶרֶךְ צִדְקָה תִּמְצָא".

3. מפסוק זה נראה, לכאורה, שמותר לצדיק ליהנו שהושג בעבירה; למקורות נוספים בנושא זה ראו: "ה ליהנות מרכוש שהושג בעבירה?".

אפשר לפרש את הפסוק כהמלצה לשלטון, להטיל מס עיזבון (מס ירושה), לא על כל אדם, אלא רק על חוטאים:

טוב ינחיל בני בנים = ראוי לאפשר לאדם טוב להוריש את רכושו לצאצאיו, ולא לפגוע בו ע"י מיסים כלשהם. הזכות להוריש רכוש לצאצאים היא זכות בסיסית, הנובעת מהתפיסה שנשמתו של אדם ממשיכה להתקיים בצאצאיו. ומצד שני:

חיל = רכוש; צפון = שמור; צפון לצדיק חיל חוטא = לא ראוי לאפשר לחוטא להוריש את רכושו לצאצאיו; רכושו שמור כפיקדון, ותפקידו לפצות את הצדיקים שנפגעו מפשעיו. אם אדם הורשע בפשע ונגזר עליו לשלם פיצויים לקרבנות, והוא נפטר לפני שהספיק לשלם, ברור שצריך לגבות את התשלום מהעיזבון; אך לפעמים אדם נפטר לפני שהספיקו להרשיע אותו (כגון שהוא מתאבד בכלא), או שהוא הורשע בפשעים מסוימים אך לא היו מספיק ראיות להרשיע אותו בפשעים אחרים. במקרים אלה, מעיקר הדין אי אפשר לגבות תשלום מהעיזבון, אך השלטון יכול לתקן תקנה שתאפשר לעשות זאת, על-מנת שהקרבנות יקבלו פיצוי הולם.

ייתכן שהפסוק קשור לקודמו, משלי יג21: "חֲטָאִים תִּרְדֹּף רָעָה, וְאֵת צִדִּיקִים יִשְׁלֶם טוֹב". כל עוד החוטאים בחיים, צריכה מערכת החוק לרדוף אחריהם ולהענישם; אך אם המערכת נכשלה והם נפטרו בשיבה טובה, יש לפחות לקחת את הרכוש שהם השאירו אחריהם.

אסור להעניש בנים על חטאי אבותם, דברים כד16: "לֹא יוֹמְתוּ אָבוֹת עַל בְּנֵיהֶם וּבְנֵיהֶם לֹא יוֹמְתוּ עַל אָבוֹת, אִישׁ בְּחֶטְאוֹ יוֹמְתוּ"; אך כאן לא מדובר בעונש לבנים אלא בקנס שנקח מהעיזבון עוד לפני שהוא מגיע לידי הבנים (מובן שהבנים מפסידים מזה, אך בדיוק באותה מידה הם היו מפסידים אילו היו גובים קנס מאביהם בעודו בחיים).

לפירוש אחר ראו "הקבלות".

23 יג' רב אכל גיר ראשים, ויש נספה בלא משפט.

רוב האוכל בעולם מיוצר בזכות הניר (הקשה) של הפועלים הרשים (העניים), מהם שנשפים (מתים בעבודתם) בלא צדק -

הרבה מאכל בא לעולם ע"י ניר (חרישת) העניים, החורשים בשדה תבואה, והנה העשירים אשר לא עמלו בו יאכלום; וכמו-כן יש מי אשר נספה (נאסף ומת) מכל העולם בלא משפט מוות, כי לא עשה דבר אשר יומת בעבורו ונתפס הוא בעוון אחר.

לפי תרגום יונתן, משמעו הראשונה היא: אדם רב (גדול) אוכל את הניר (האדמה) של (העניים): "רבה אכיל ארע למו גם במדרש: "בעולם הזה, העני את העני, אבל לעולם הבא, הני ממנו" (ר' שמעון בר יוחאי, מדור "לפי זה, נראה לי שלפנינו רמז ברם נבות במלכים א כא: רב אהאב; ניר רשים - זה נחלת נספה בלא משפט - מה שק אשר נהרג על פי עדי שקר. שבגלל זה נסמכו הפסוקים ששניהם עוסקים בנושא נחל זר-כבוד, "חידות בספר משלי", בית מקרא ו

לפי רוב המפרשים, ניר הוא ניקוי השדה מקוצים והכנתו לחרישה. זוהי עבודה קשה שנעשתה, בדרך-כלל, על-ידי פועלים ראשים = רשים, עניים. רב אוכל ניר ראשים = רב האוכל שאנחנו אוכלים נובע מעבודתם הקשה של פועלים עניים (למשל רש"י, מלבי"ם, מצודות).

לענ"ד (ובניגוד לדעת רוב המפרשים), גם החצי השני מתייחס לאותם פועלים עניים: יש לפעמים פועל אשר נספה ומת בעבודתו באופן לא צודק - בלא משפט!

הפסוק בא למחות על מצבם הקשה של העניים. הם עובדים קשה כדי לספק לנו אוכל, וחלק מהם נספים ומתים בלא משפט צדק; אם בגלל שהמעבידים מתעללים בהם, או בגלל שהשכר שלהם אינו מספיק כדי לפרנס אותם.

המסקנה המעשית נמצאת, כנראה, שני פסוקים קדימה, בפסוק 25, שגם הוא מדבר על אוכל ועל צדק, משלי יג: "צדיק אכל לשבע נפשו, וקטן רשעים תחסר"; הצדיק אינו רוצה ליהנות מאוכל שיצירתו כרוכה באי-צדק, ולכן הוא אוכל רק כמה שהוא צריך ולא יותר - צדיק אוכל לשובע נפשו; אבל לרשעים לא אכפת מצדק, ולכן הם אוכלים בלי הגבלה, עד שחסר להם מקום בבטן - ובטן רשעים תחסר*.

גם בימינו ישנם מאכלים מסויימים שיצירתם כרוכה באי-צדק, והצדיק מודע לכך ומשתדל שלא לאכול מאכלים אלו.

פירושים נוספים:

1. לפי חכמי התלמוד וחלק מהמפרשים, הפסוק יש נספה בלא משפט מתאר אנשים שמתים כתוצאה מטעות של מלאך המוות, שמחליף שם בן בתלמוד בבלי, חגיגה ד). איך זה מסתדר עם שאר הפסוקים בספר משלי, שמהם עולה שיש צדק, ואנשים חיים או מתים רק ע"פ מעשיהם וצדקתם? כמה - שאר הפסוקים מתייחסים למצב הרגיל, והפסוק הזה מתייחס למצב מיוחד - "יש נספה בלא משפט"; יש = מעט (ע"פ הרב דוד קליר).

- הפסוק מוסבר ע"י פסוק אחר שבו מופיע הפועל נספה, שמואל א כו10: "וַיֹּאמֶר דָּוִד: חַי ה', כִּי אִם ה' יִגְפֶנּוּ, או יוֹמוּ יָבֹא וְנָמַת, או בְּמִלְחָמָה יָרֵד וְנִסְפָה מִכִּנִּיס את עצמו, מרצונו החופשי, למצב של סכנה, כמו במלחמה - הוא עלול להיספות בלא עתו; אך לא כאשר הוא שומר על עצמו כראוי (ע"פ אייזנברג).

- "אמנם אין זה משפט של שכר ועונש, אבל זה לפי סדר ההנהגה האלוהית. אין זה משפט, אך זה צדק, אומר הגאון מוילנא" (ע"פ הרב שלמה אבינר).

ומה הקשר בין זה לבין החצי הראשון של הפסוק?

- החצי הראשון של הפסוק, המתאר את העניים העובדים קשה ואינם נהני מעבודתם, הוא משל לחצי השני של הפסוק, המתאר אדם שמת ו (מצודות). אך עדיין לא ברור מדוע נבחר דווקא משל זה, ובמה הוא תורם להבנת הנמשל?

- "רוב אוכל בא ע"י ניר ראשים, שדלת העם הרשים נרים את האדמה להסיר משם הקוצים והדרדרים, שזה עבודה קשה יעשו אותה הרשים ונ אוכל רב, ובכל-זאת יש מן הרשים שנספה בלא משפט, שימות ברעב ואין אוכל למו, הגם שכל האוכל בא על-ידי עבודתם; וכן, הגם שרוב אוכל הצדיקים וזכותם, שמסירים את הקוצים המעכבים את השפע, בכל-זאת ימצא ביניהם שנספה ברעב, ודי לו בקב חרובין, וזה מפני שה' יודע שא עושר לא תספיק זכותו כל-כך להוריד השפע, כמו שאם הרשים יהיה להם לחם לא ישכירו את עצמם לחרוש ולנור ניר, וזה מפלאי ההנהגה..." (מי פירוש זה אינו מתאים למילה נספה שמשמעה כלה ואובד. אם העני כלה - איך יעבוד את האדמה?! ואם הצדיק כלה - איך יוריד את השפע!?)

2. הכתיב המיוחד של המילה ראשים מאפשר לפרש אותה בכפל משמעות: "הרשים - הדלים והעניים, יהפכו לראשים - מנהיגים, בוסים, בעלי רכ הם יעמלו לפרנסתם בעבודת האדמה החל מה"ניר", שהוא התלם בחרישה הראשונה, המכשירה את הקרקע לזריעה. התוצאה: אוכל רב - פרנסו לעומת זאת, מי שאינו מיישם את משפט האדמה - דרך עבודת האדמה ביגיע כפיו, הוא נספה - אבוד" (אברהם גוטליב).

3. ולענ"ד, מכיוון שכולם מסכימים שהחצי הראשון של הפסוק מתייחס לעניים, העובדים בעבודות קשות ואינם נהנים מפרי עמלם, מסתבר שגם ו מתייחס לאותם עניים, כפי שהסברתי למעלה. לפי זה, הפסוק אינו בא לתאר את דרכי הצדק הא-להי, אלא למחות על אי-צדק בחברה האנושית.

24 יג חושך שְבִטוֹ שׁוֹנָא בְּנוֹ, וְאַהֲבֵי שְׁחָרוֹ מוֹסֵר.

החושך (מונע) את שבט הסמכות ואינו מטיל משמעת על בנו, נראה כא אוהב אותו אך למעשה הוא שונא את בנו, כי הוא מונע ממנו את הגבולות החיוניים להתפתחותו הנפשית;

אולם האוהב את בנו באמת, מייסר אותו במעשים או במילים בשו (בילדותו), כדי להסיר ממנו מידות והרגלים רעים שעלולים להזיק לו בבו

החושך (המונע) מבנו שבט מוסר - הנה לשנאה תחשב, כי סופו יצא לתרבות רעה וימות בעונו;

והאוהב את בנו - מייסרו בעת השחר, רוצה לומר: בילדותו, עת יוכל לנטותו לכל אשר יחפוץ.

חושך שבטו

חשך (חסך) = לא נתן; חושך שבטו = מונע מבנו את השבט.

הפסוק הוא גם משל ליחסי ישראל. כמו אב האוהב את בנו מייסר את עם ישראל כדי לח 5ח: "וַיִּדְעֶתָ עִם לְבָבְךָ כִּי פֶּאֶשֶׁר אֶת בְּנוֹ ה' אֱלֹהֶיךָ מִיִּסְרָהּ".

בהקבלה בין שני חצאי הפסוק, שבט מקביל אל מוסר; ניתן לפרש את הפסוק לפי כמה משמעויות שונות של המילה שבט וכמה משמעויות שונות של המילה מוסר:

1. שבט = מקל שמכים בו, מוסר = ייסורים. לפי זה הפסוק מלמד על חשיבותם של העונשים המכאיבים - גישה שהיתה רווחת בחינוך הילדים והתלמידים עד לפני דור או שניים: "המונע מבנו שבט מוסר, הנה לשנאה תחשב, כי סופו יצא לתרבות רעה וימו האוהב את בנו, מייסרו בעת השחר" (מצודות). פירוש זה מתאים גם למשלי כג13-14: "אל תמנע מנער מוסר, כי תכנו בשבט לא ימות. אתה בשבט ת משאול תציל".

הפסוק אינו אומר שצריך תמיד להשתמש בעונשים גופניים, אלא רק שלא צריך לחשוך ולמנוע אותם. פסוקים אחרים בספר משלי מלמדים שו באופיו של הבן - ייסורים גופניים מתאימים לבן כסיל אך לא לבן חכם או נבון (ראו: "דרכי ענישה בספר משלי"). אם כך, ייתכן שהשינוי בגישה החינו נובע מהעליה ברמתם השכלית של הילדים - היום יש פחות ופחות ילדים כסילים שראוי להכותם.

העונשים הגופניים אכן היו ראויים במיוחד לבניו של דוד - אמנון שאנס את תמר, אבשלום שרצח את אמנון, ואדוניו שהתנשא והמליך את עצמו אביו.

2. אולם ניתן לפרש גם במשמעות מושאלת: שבט = משל לסמכות ושלטון, מוסר = ביקורת ותוכחה שמטרתם להסיר תכונות רעות. לפי זה הפסוק החשיבות של הצבת גבולות ומסגרות לילדים ולתלמידים: "השבט אינו בהכרח המכות אלא הדרישה, החובה" (יהודה אייזנברג).

שונא בנו -

1. כאילו שונא את בנו. אדם החושך שבטו פועל מתוך אהבה, אך למעשה גורם נזק לטווח ארוך ולכן האהבה הזאת דומה לשנאה (מצודות).
2. יהיה שונא את בנו בעתיד. עכשיו, כאשר הוא חושך את שבטו, הוא אוהב את בנו, אבל בעתיד, כשהבן יתקלקל, הוא יראה את מעשיו וי" "ללמדך שכל המונע בנו מן המרדות סוף בא לתרבות רעה ושונאהו, שכן מצינו בישמעאל שהיו לו געגועים על אברהם אביו ולא רידהו, ויצא לתר ושנאהו, והוציאו מביתו ריקם" (שמות רבה א, א, וכן רש"י על הפסוק).

שיחרו מוסר

שיחר = הגיע ראשון, מוקדם בבוקר; ומכאן -

1. שיחרו = "נותן לו מוסר בשחר של חייו", כלומר בשלב מוקדם, כאשר המוסר עדיין יכול להשפיע עליו: "בילדותו, עת יוכל לנטותו לכל אשר יחו (ציון), כמו קהלת יא10: "כִּי הַיְלָדוֹת וְהַשְּׁחָרוֹת הֶבֶל".
2. או: שיחרו = "נותן לו מוסר בכל שחר", בכל בוקר, כלומר בהתמדה ובזריזות: "תמיד לבקרים מיסרהו" (רש"י).
3. ויש שפירשו מלשון צבע שחור: "לרמוז שהוא משחיר את פניהם בייסורים, כדי שלא יתגאו... עד בוא גאולתו, שאז השחור יהפוך ללבן על-ידי ה שיתנוצץ עליהם, כעניין שנאמר", ישעיהו 10: "קִוְּמִי אוֹרִי כִּי בָּא אוֹרְךָ, וְקָבוֹד ה' עֲלֶיךָ זָרַח" (רמ"ד ואל"י).

25 יג צדיק אכל לשבע נפשו, ויבטן השעים תחסר.

- הצדיק אוכל את הכמות המדויקת הדרושה כדי ג את נפשו, לא פחות ולא יותר; אבל הרשעים זולי הגבלה עד שבטנם מתפקעת ותמיד חסר להם בבטן כדי להכיל את כל האוכל שהם מנסים לתוכה.

הצדיק אינו חפץ במעדנים ורק אוכל דבר המשביע את הנפש; אבל הרשעים יתענגו באכילת מעדנים מתוקים וערבים, ותמיד בטנו חסרה, כי "רווחא לבסימא שכיחא" (למאכל טעים תמיד יש מקום בבטן) ויוכל עוד למלאותה.

לפי התורה, כשאדם נכנס לכרם רעהו, מותר לו לאכול להשביע את נפשו, אבל לא לקחת ולשמור לעתיד, דברי תבא בכרם רעך, ואכלת ענבים כנפשוך שבעך, ואכל תתן:

- הצדיק בפסוקו מקיים מצוה זו, לא רק בענבים של ו בכל דבר-מאכל שיש בעולם הזה (הרי כל העולם הזה של ה'), ולכן הוא אוכל רק כדי להשביע את נפשו ולא

- אולם הרשע אינו בוטח בה', בטנו מלאה בחרדות שו יחסר לו אוכל, ולכן, כאשר הוא אוכל, הוא ממלא או שהיא מתפקעת מרוב אוכל, כביכול כדי לשמור לעתיד.

בתנ"ך מסופר על כמה צדיקים אשר אכלו לשובע נפ משלי):

- אליעזר עבד אברהם, בראשית 17: "וַיֵּרָץ הָעֶבֶד לִקְרָאוֹ הַגִּמְיָאִינִי נָא מֵעַתָּה מִיָּמַי מִפְּדֹךְ - למרות שהיה צמא ו ארוך, לא ביקש ממנה שתתן לו כד מלא, אלא רק מעט

- רות המואביה, רות 14: "וַתֵּשֶׁב מִצַּד הַקּוֹצִיִּים, וַיִּצְבֹּג וַתֹּאכַל וַתִּשְׁבַּע וַתֹּתֵר" - למרות שהוא נתן לה רק חתיכה לחם קלוי, היא אכלה ושבעה ואף השאירה קצת שמלמדים את הילדים בימינו, שהם צריכים לגמור את שבצלחת): "ברכה שרת במעיה של אותה צדקת" (שם).

- חזקיהו מלך יהודה, ירמיהו 15: "אֲבִיךָ הָלֹא אָכַל וְשֶׁ מִשְׁפָּט וְצִדִּיקָה, אִזּוֹ טוֹב לִי, וְעַתָּה חֲזוֹל" "היה אוכל שתי ו ירק, וליטרא אחת של בשר היו מעלין לפניו בכל יום, ו מליון אחריו ואומרים זה מלך? (שם) - למרות שהיה אוכל כמו אדם פשוט.

- ולדברי חז"ל, גם הקב"ה בעצמו נותן לנו דוגמה לפסו אחד, התורה מצווה עלינו להקריב קרבנות כדי להביע ה', ומצד שני, הקב"ה אינו "אוכל" את הקרבנות אלא ו אותם: "הקב"ה אמר לישראל: בניי, מכל הקרבנות שאתה לפניי, כלום אני נהנה מהם אלא הריני? שנאמר ריו תשמרו להקריב לי במועדו" (שם); מכאן, שאשר ו למקום שבו מגישים לפניו הרבה אוכל (למשל באולם אין הוא חייב לאכול מכל דבר ודבר - יש דברים להריח...

ומצד שני, מסופר על רשעים אשר אכלו הרבה עד ע מקום בבטן:

- עשו נכד אברהם, בראשית 30: "וַיֵּאמֶר עֲשׂוֹ אֶל יַעֲקֹב נָא מִן הָאֲדָם הַזֶּה כִּי עֵיף אֲנִי... - למרות שו נזיד לעצמו, עשו לא ביקש להתחלק עמו במזון, אלא: אותו - שישפוך לפיו את כל הנזיד שבסיר.

- עגלון מלך מואב, שופטים 17: "אִישׁ בָּרִיא מֵאֵד", כל כך שכאשר אהוד בן גרא תקע חרב בבטנו, היא נבלעה ו קפלי השומן, שופטים 22: "וַיָּבֹא גַם הַנָּצִב אַחֵר הַלֵּהב, וַיָּבַע הַלֵּהב כִּי לֹא שָׁלַף הַחֶרֶב מִבֶּטְנוֹ, וַיֵּצֵא הַפֶּרֶשְׁדָּה."

וראו גם משלי יא 17: "גִּמְלַל נַפְשׁוֹ אִישׁ חֶסֶד, וְעֵכֶר שְׂאֵרוֹ אֶבֶר

מה הקשר בין צדק לבין בטן?

1. צדק בין אדם לגופו - נגד זלזולת ונגד סגפנות

צדיק הוא הנותן לכל אחד את המגיע לו; הצדיק נותן לנפשו, לצד החומרי שלו, בדיוק את מה שהוא צריך - הוא אוכל בדיוק כמה שהוא צריך כדי לשובע, לא יותר ולא פחות; הוא אוכל אוכל מזין, המספק לגופו את כל מה שהוא צריך ונותן לו תחושה של שבע, וכך אין לו צורך לזלזל ולהשמיך.

ומצד שני, הרשע הפוגע גם בעצמו ובגופו; הוא אוכל יותר ממה שהבטן שלו מסוגלת להכיל, וכך תמיד חסר לו מקום בבטן (ע"פ הגר"א); הוא אוכל ממתקים, וכך בטנו נפגעת וכואבת (ע"פ רבי יונה). הוא זולל אוכל-זבל, שאינו מספק לגופו את מה שהוא צריך, ומשאיר אותו עם תחושה של רעב ומחסור תמידי הגורם לו לאכול עוד ועוד.

2. צדק בין אדם לנפשו - נגד עזיבת הלימוד

לאדם יש גם צרכים נפשיים ורוחניים, וכדי לשמור על בריאות הנפש הוא צריך להתייחס אליהם בדיוק באותה רצינות כמו שהוא מתייחס לצרכים הגופניים:

"צדיק אוכל לשובע נפשו - זה הממלא נפשו מדברי תורה. ובטן רשעים תחסר - זה שאין בו דברי תורה... צדיק אוכל לשובע נפשו - שאם למד אדם בבחרותו, לא יעזוב בימי זקנותו, אלא כל ימיו ימלא נפשו מדברי תורה. ובטן רשעים תחסר - שאם למד אדם תורה בנערותו ושכחה, אם אינו מחזירה, הקב"ה מחסרו מטובה של גן עדן לעתיד לבוא..." (מדרש משלי יג כה).

המדרש מסביר, שלימוד תורה הוא כמו אוכל - כמו שאדם צריך לאכול בכל יום כדי להשביע את גופו, כך הוא צריך ללמוד תורה בכל יום כדי להשביע את נפשו - צדיק אוכל לשובע נפשו.

יש אנשים שלומדים תורה בבית הספר, אך לאחר שהם מסיימים את בית הספר הם אומרים "זהו, אני כבר לא צריך ללמוד, למדתי כבר מספיק"; לאנשים אלה רומז המדרש: כמו שאדם שאינו אוכל עלול לסבול מתת-תזונה, כך אדם שמפסיק ללמוד תורה עלול לסבול מתת-תזונה נפשית, הנפש שלו תהיה רעבה והוא עלול להתדרדר ולהיות רשע - ובטן רשעים תחסר.

יש קשר בין שני הפירושים: כשאדם שבע מבחינה רוחנית ונפשית, הוא מרגיש עונג ויש לו פחות צורך להפיק הנאה מאכילה גשמית, ולכן הוא אוכל רק לפי צורכי הגוף; אולם, כשאדם עוזב ומתרחק מהתורה, הנפש שלו מרגישה חוסר, הוא מתגעגע לעונג הרוחני שקיבל מהתורה, ומכיוון שכבר התרחק - הוא משלים את החסר באכילה או בתענוגות גשמיים אחרים.

"הצדיק אוכל מעט מן האכילה הגופנית, כדי שלא תמנענו מלאכול לשובע נפשו מן האכילה הרוחנית. אבל הרשעים אוכלים הרבה מן האכילה הגופנית, עד למלא בטנם, וזה גורם שתחסר להם האכילה הרוחנית, כי דברי חכמה אינם מתיישבים במקום שיש ריבוי האכילה" (רמ"ד ואל"ה).

3. צדק בין אדם לחברו - נגד צריכה מוגזמת

בדרך-כלל, המושגים צדיק ורשע מתייחסים למעשים שאדם עושה עם אחרים. לכן אפשר לפרש, שהפסוק קשור למשלי 23: "כִּבְּ אֶכֶל יֵרֶךְ רָאשִׁים, וְיֵשׁ נִסְפָּה בְּלֹא מִשְׁפָּט" (ראו ב'דעת מקרא' שקישור בין הפסוקים). הפסוק ההוא מלמד, שרוב האוכל שבעולם בא מעבודתם הקשה של הפועלים העניים, שחלקם נספים ומתים בלא משפט*; הפסוק שלנו מלמד, שהצדיק - הדואג גם לעניים - אוכל לשובע נפשו - אוכל רק כמה שהוא צריך ולא יותר, כדי שלא ייהנה מהעוול הכרוך ביצירת המזון מעבר למינימום ההכרחי; אולם הרשע, שלא אכפת לו לפגוע בעניים, אוכל בלי הגבלה עד שחסר מקום בבטנו.

לפי זה, המסר של הפסוק קשור לא רק לבריאות האדם היחיד אלא לבריאות החברה כולה ולתרבות הצריכה המוגזמת.

4. ועל-דרך הדרש: לפי חכמי התלמוד, אדם צריך לאכול שליש פחות מכדי שבעו - להשאיר מקום פנוי בבטן, למקרה שמשהו יעצבן אותו, כי זה מסוכן לכעוס על בטן מלאה. אולם, הצדיק אינו כועס, ולכן מותר לו לאכול לשובע - "צדיק אוכל לשובע נפשו"; והרשעים כועסים הרבה, ולכן הם צריכים להשאיר עוד יותר מקום פנוי בבטן - "ובטן רשעים תחסר" (ראיתי בספר "מושל ברוחו" בשם ר' יהונתן אייבשיץ).